

Illustratie: Kim Duchateau

Simulacra in de Spelonken: Een epistemologie van desinformatie in het Nederlandse politieke domein

Auteur: R.P. Carlebur
Studentennummer: 492323, voltijd
MA Thesis Erasmus School of Philosophy
15 ECTS
Inleverdatum: 01-08-2022
Begeleider: dr. T.K.A.M. de Mey
Adviseur: prof. dr. L. van Bunge
Aantal woorden: 21.142 woorden (excl. voetnoten en bibliografie)

**Erasmus
University
Rotterdam**

Voorwoord

“Hooguit de regering komt dus in aanmerking voor het gebruik van een onwaarheid, bijvoorbeeld in oorlogstijd tegen de vijand of tegenover de eigen burgerij in het belang van de gemeenschap.” – Een fragment van de leugen van de nobelen.¹

Als gemeenteraadslid voor een lokale politieke partij ben ik al langer gefascineerd door de taalspelen van politici. In epistemologie meen ik gevonden te hebben wat taalfilosofie en politieke filosofie afzonderlijk niet weten te bereiken: Politici, niet allemaal, hebben een kenmerkende neiging om taaldaden te gebruiken om het ware en het onware te verfraaien, te verdoezelen, te accentueren en te bagatelliseren om te interveniëren in het informatiebegrip van mensen. Door dit te koppelen aan desinformatie, ogenschijnlijk bij uitstek een concept dat bestaat bij de gratie van het inhoudelijk onware, ontstaat een synthese waarover ik gepoogd heb iets origineels te schrijven.

Een eerste woord van dank is op z'n plaats voor mijn begeleider dr. Tim de Mey. De overleggen ter verbetering van de thesis waren steevast leerzaam, onderhoudend en zo nu en dan prikkelend en komisch. Goed onderscheid in verantwoording, (on)waar en (on)waarheid en oog voor structuur waren de adviezen waar u terecht de nadruk op legde.

Een tweede woord van dank gaat uit naar mijn adviseur prof. dr. Wiep van Bunge. Desinformatie blijkt een langere geschiedenis te hebben dan ik dacht bij aanvang van het schrijfproces.

Ten slotte dank ik een drietal kritische lezers: een politiek journalist ten behoeve van discussie over de interactie tussen politiek en media, een communicatiedeskundige ten behoeve van duiding van communicatiemodellen en een assyrioloog ten behoeve van academische striktheid.

Richard Carlebur,
Barendrecht, 22 juli 2022

¹ Plato, *Politeia*, vertaling Gerard Koolschijn (Amsterdam: Athenaeum, 2016), 91

Inhoudsopgave

1. Lead	4
2. De Omgekeerde Piramide	7
3. In Circulatie	11
4. Hoor en wederhoor	19
5. Overvaltechniek	25
6. Elf honden voor de politiek	33
7. De Spin	37
8. Onmiddellijke beloning	47
9. Uitgestelde beloning	48
10. Maken of breken	56
11. Visioneren	65
12. Punchline	69

1. Lead

Desinformatie wordt alom beschouwd als een groot maatschappelijk probleem dat negatieve gevolgen heeft voor democratie, rechtsstaat, media en het samenleven van mensen. Voorbeelden van vermeende desinformatie zijn een deepfake-video van de Correspondent met daarin een KlimaatRutte, het bespreken van de omvolkingstheorie gedurende een uitzending van Ongehoord Nieuws en complotdenkers die in de gemeente Bodegraven-Reeuwijk het Nederlandse hart van een satanistisch-pedofiele heersende elite zien.²³⁴ Er zijn mensen die stellen dat desinformatie een ontwrichtende en/of ondermijnende uitwerking heeft op de maatschappij.⁵ Het zou polariserend werken en mensen van elkaar isoleren omdat ze zeer verschillende overtuigingen kunnen hebben over wat waar is en wat onwaar is. Dat is in epistemische zin een onwenselijke situatie, omdat in de epistemologie alles afgemeten wordt aan het zo dicht mogelijk benaderen van de waarheid.

De voorliggende thesis omvat niet alleen een conceptuele en epistemologische analyse van desinformatie als fenomeen, als proces, maar behandelt ook de betrokkenen en de gevolgen van desinformatie voor hen. In de thesis zullen enkele noviteiten gepresenteerd worden: een nieuwe definitie van desinformatie, een gebrekkige politieke informatiehuishouding als bron van desinformatie, en suggesties hoe filosofen de invloed van desinformatie kunnen terugdringen.

De thesis beperkt zich tot een epistemologie van desinformatie in het Nederlandse politieke domein. Hoewel er zo nu en dan aan gerefereerd zal worden ter achtergrondinformatie, worden de persoon Donald Trump en de Capitoolbestorming derhalve niet onderzocht. Daar hoeft ook geen aanleiding toe te zijn. Zoals zal blijken uit de thesis biedt het Nederlandse politieke domein voldoende kleurrijk materiaal om desinformatie te kunnen beschouwen. Hierbij moet opgemerkt worden dat het enkel

2 "De Correspondent maakt deepfakevideo met Mark Rutte over klimaatcrisis", *Nu.nl*, laatste herziening op oktober 28, 2021, <https://www.nu.nl/media/6164647/de-correspondent-maakt-deepfakevideo-met-mark-rutte-over-klimaatcrisis.html>

3 "Omvolking op de NPO, het zat eraan te komen", *NRC Handelsblad*, laatste herziening op mei 29, 2022, <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/05/29/omvolking-op-de-npo-het-zat-eraan-te-komen-a4129423>

4 "Complotdenkers moeten 2 ton schadevergoeding betalen aan gemeente", *RTL Nieuws*, laatste herziening op mei 18, 2022, <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5309549/bodegraven-reeuwijk-complotdenkers-red-pill-journal>

5 "Campagne tegen nepnieuws: 'Blijf kritisch en nieuwsgierig'", *NOS*, laatste herziening op maart 11, 2019, <https://nos.nl/artikel/2275503-campagne-tegen-nepnieuws-blijf-kritisch-en-nieuwsgierig>

nationale politiek zal betreffen, omdat daarmee wordt voorkomen dat het particuliere, zeer context gebonden kwesties van desinformatie betreft op provinciaal of lokaal politiek niveau. Vanuit de regering wordt er sinds 2019 werk gemaakt van het tegengaan van desinformatie, in het bijzonder omdat het fenomeen een risico zou vormen voor het houden van open, vrije verkiezingen.

Sleutelbegrippen:

Desinformatie, kennis, overtuigingen, epistemologie, politiek

Hoofdvraag:

Hoe kan filosofie personen en/of groepen helpen bij het voorkomen of terugdringen van de negatieve gevolgen van desinformatie?

Subvragen:

1. Is desinformatie een maatschappelijk probleem?
2. Op welke manier kunnen filosofen de toename van waarheidsrelativisme voorkomen en tegengaan?
3. Is desinformatie ten alle tijden onwaar? Of zijn er contexten, situaties en/of gebeurtenissen waarin desinformatie waar is?
4. Creëert desinformatie een infodemie door het besmetten van een informatiemilieu?
5. Kan er een epistemisch relevant onderscheid gemaakt worden tussen desinformatie, misinformatie en nepnieuws?

De hoofdvraag heeft al enige lading meegekregen. Er wordt van uitgegaan dat het mogelijk is dat de filosofie personen en/of groepen zou kunnen helpen bij het verminderen of wegnemen van de gevolgen van desinformatie. De reden hiervoor is dat filosofie een academische discipline is welke een student de kunst van het kritische denken aanleert. Het beoefenen van denkkunst en het leren stellen van kritische vragen draagt idealiter bij aan de vorming van goedgeïnformeerde burgers die in staat zijn hun overtuigingen over de wereld op feiten te baseren en zo nodig bij te stellen wanneer nieuwe, epistemisch waardevolle informatie gepresenteerd wordt. De hoofdvraag zal beantwoord worden in hoofdstuk 11.

Subvraag 1 is van dusdanige relevantie dat het evenzogoed de hoofdvraag had kunnen zijn. Hoewel het verleidelijk is om de subvraag direct te bevestigen vanwege de gangbare opinie over desinformatie, loont het de moeite om te beschouwen hoe groot academici het probleem van desinformatie inschatten. Deze vraag wordt in hoofdstuk 6 beantwoord.

Subvraag 2 is een verdiepende vraag en afgeleid van de hoofdvraag. Sinds enige tijd is het in zwang geraakt om op te merken dat er verschillende waarheden bestaan, of dat wetenschap ook maar een mening is. Waarheidsrelativisten in de filosofie houden het bij het standpunt dat waarheid afhankelijk is van het subject. Een goed begrip van 'rechtvaardiging' van kennis lijkt te kunnen bijdragen aan het kunnen maken van onderscheid in meningen en feiten evenals het tegengaan van waarheidsrelativisme. Subvraag 2 wordt in hoofdstuk 5 behandeld.

Subvraag 3 is bedoeld om te toetsen of de gangbare opvatting over desinformatie, dat het fenomeen noodzakelijkerwijs misleidend en onwaar is, correct is. Hoofdstuk 9, met voorbereidend werk in hoofdstuk 8 geven antwoord op deze vraag.

Het antwoord op subvraag 4, gepresenteerd in hoofdstuk 3, demonstreert waar het zwaartepunt ligt van desinformatie. Is desinformatie aanwezig in het wezen van subjecten zelf, bij de bedenkers, ontwerpers, verspreiders en ontvangers van desinformatie? Of is desinformatie vooral institutioneel van aard? Of is desinformatie een fenomeen dat een bestaand informatiemilieu infecteert? Of is het een complex systeem waarin alle genoemde betrokkenen elkaar, mogelijk wederzijds, beïnvloeden? Daarop voortgaand, wat is de manier waarop desinformatie zich verspreidt?

Subvraag 5 gaat over definities van misinformatie, desinformatie en nepnieuws. Deze lopen zeer uiteen, zowel in beleidsdocumenten als in de academische literatuur. In hoofdstuk 7 wordt een nieuwe definitie gepresenteerd en een antwoord gegeven.

De namen van de hoofdstukken verwijzen naar gangbare mediatermen. In de tekst wordt richting het einde van een hoofdstuk gebruik gemaakt van een feitencontrole ('fact check'), welke bedoeld is om een conclusie te trekken over het hoofdstuk.

2. De Omgekeerde Piramide

De term desinformatie won wereldwijd aan bekendheid sinds het jaar 2016. Daardoor lijkt het erop alsof het een recent fenomeen is. Moderne technologie maakt het tevens mogelijk om desinformatie snel en breed te verspreiden. In dit hoofdstuk onderzoeken we de bewering: **Desinformatie is een nieuw fenomeen.**

Dat blijkt volgens Strauss en Ward genuanceerder te liggen: de oudste bewijsbare voorbeelden van desinformatie stammen uit de Romeinse oudheid. Een prominent voorbeeld van desinformatie ontstond in het machtsvacuüm na de moord op Julius Caesar. In deze periode kwamen Marcus Antonius en Gaius Octavius, een geadopteerde zoon van Julius Caesar, met elkaar in conflict. Marcus Antonius had op dat moment een relatie met Cleopatra, eerder de minnares van Julius Caesar. De kinderen van Antonius en Cleopatra waren volgens Antonius voorbestemd om te heersen over alle landen rondom de Middellandse Zee. Dit leidde tot een militaire campagne tegen Perzië welke onfortuinlijk verliep, waarop Octavius de oorlog verklaarde. Het was echter politiek onhandig om dit te doen tegen Antonius zelf, omdat dit zou leiden tot een burgeroorlog in het Romeinse rijk. Daarom liet Octavius geruchten verspreiden over Cleopatra. Ze zou een duistere magiër zijn en zou als vrouw de werkelijke heerser zijn terwijl Antonius niet meer dan haar 'tassendrager' zou zijn, wat zou blijken uit een testament dat door Octavius werd toegeschreven aan Antonius. In het testament waarvan de authenticiteit nog altijd wordt betwijfeld, kent Antonius al zijn eigendom toe aan Cleopatra. Tot overmaat van ramp zou Antonius afstand hebben gedaan van de nobele Romeinse manier van leven en meer door het leven gaan als een Egyptenaar, wat hem tot een barbaar zou maken. Andersom bedienden ook Antonius en Cleopatra zich van desinformatie. Octavius was enkel via moederszijde familie van Julius Caesar, wat hem een valse troonpretendent zou maken. Ook schamperden de geliefden over zijn herkomst. Zijn werkelijke vader zou een geldwisselaar, een bakker of een negroïde Afrikaan zijn welke Octavius buitenechtelijk zou hebben verwekt, terwijl de vader van Octavius in werkelijkheid lid van een welvarende doch weinig prominente Romeinse familie van landeigenaren was. Omdat Antonius van hoge komaf was, was hij en niet Octavius de juiste man om de Romeinse republiek te leiden. Cleopatra in het bijzonder had nog een troefkaart: Caesarion, haar zoon met Julius Caesar. Als het dan niet Antonius was die over Rome zou gaan heersen, dan moest de Romeinse republiek maar reikhalzend uitkijken naar de komst van Caesarion.

Hoewel de desinformatiecampagne ten faveure van Antonius en Cleopatra uitviel, wat ertoe leidde dat de Romeinse senaat grotendeels steun aan hen gaf, had Octavius een significant militair voordeel, met name in de vorm van betere generaals. Ook was Octavius beduidend meer geliefd onder de Romeinse bevolking, met name omdat hij in Rome leefde, terwijl Antonius het grootste deel van de tijd in Alexandrië vertoefde aan de zijde van Cleopatra. Toen Octavius en zijn leger aan de winnende hand waren, pleegden Antonius en Cleopatra uiteindelijk zelfmoord, waarmee de strijd om de Romeinse hegemonie werd beslecht. Dit leidde uiteindelijk tot de installatie van Gaius Octavius tot princeps en een hernoeming tot Imperator Caesar Augustus, waarmee Rome een keizerrijk werd.⁶⁷ De oudheid kent meer voorbeelden van desinformatie, veelal rondom machtsintriges en oorlogsvoering. Ook heden ten dage is het vaak in dergelijke contexten dat desinformatie welig tiert.

Meer recent bleek een technologische vondst, te weten de drukpers, al te leiden tot een grotere verspreiding van desinformatie dan ooit tevoren. Opstanden kregen niet zelden de wind in de zeilen door valse informatie te verspreiden over een koning die ziek zou zijn geworden, of ten prooi was gevallen aan gekte, of aan immoreel gedrag.⁸ Mansky stelt dat vroege kranten niet zelden het mikpunt van kritiek waren. Ze stonden erom bekend zeer gekleurd en partijdig te schrijven en schuwden het niet om harde persoonlijke aanvallen te publiceren. John Adams, de tweede president van de VS, verzuchtte dat *“Er meer nieuwe fouten gemaakt worden in de pers in de afgelopen tien jaar dan in de honderd jaar voor 1798.”* Thomas Hutchinson, een vroege Amerikaanse politicus die loyaal bleef aan de Britten, stelde dat *“vrijheid van de pers een vrijheid is gebleken om alles af te drukken dat lasterlijk en schandelijk is.”* George Washington gaf in een brief aan Alexander Hamilton aan dat hij zich terugtrok uit publieke ambten omdat hij *“niet langer wenste te worden afgeserveerd in de drukpers door een stel beruchte krabbelaars.”* De vroege Amerikaanse pers was ook gevoelig voor het aannemen van geld van buitenlandse mogendheden,

6 Barry Strauss, “The long history of disinformation during war”, *The Washington Post*, laatste herziening op april 28, 2022, <https://www.washingtonpost.com/outlook/2022/04/28/long-history-misinformation-during-war/>

7 “The Fake News Campaign in Ancient Rome That Led to the First Emperor and the Deaths of Anthony and Cleopatra”, *The History of Yesterday*, laatste herziening op mei 28, 2021, <https://historyofyesterday.com/the-fake-news-campaign-in-ancient-rome-that-led-to-the-first-emperor-and-the-deaths-of-anthony-and-d130564e1eb9>

8 “A brief history of fake news”, Bitesize, *BBC*, laatste herziening op juni 19, 2022, <https://www.bbc.co.uk/bitesize/articles/zwcgn9q>

Frankrijk in het bijzonder. Hiermee werd gepoogd de publieke opinie ten faveure van Frankrijk te kleuren. Niet zelden klonken er dan ook, ondanks de vrijheid van de pers, politieke oproepen om de pers te zuiveren of censuur toe te passen.⁹ Pas bij het begin van de 20ste eeuw ontstond er vanuit het lezerspubliek zelf een oproep naar kwaliteitsjournalistiek waarin onderzoek, betrouwbaarheid en objectiviteit centraal stonden. The New York Times was in de VS de eerste krant die voldeed aan deze wens.¹⁰ Kortom, vele inzichten, standpunten, kritieken en discussies over desinformatie zijn al vele jaren bekend.

Het eerste gebruik van het woord desinformatie in een veelgebruikte huidige definitie stamt uit 1887 uit een lokale krant in de Amerikaanse staat Kansas. Kranten betichtten elkaar in die tijd regelmatig van desinformatie in een poging om zichzelf te presenteren als kwaliteitskrant en de andere krant als een weinig lezenswaardige courant.¹¹ Tolz en Hutchings gaan nader in op de populaire maar foutief toegekende herkomst van het woord desinformatie, vaak toegeschreven aan het geconstrueerde Russische woord ‘dezinformatsiya’. Volgens een Roemeense Sovjet-spion, zou het woord bedacht zijn door Stalin, al is het waarschijnlijker dat het uit de KGB afkomstig is. Desinformatie is iets dat ‘de ander’ doet, niet zelden de tegenstander in een oorlog. Voorbeelden zijn de Grote Sovjet Encyclopedie uit 1952, welke desinformatie definieert als “*verspreiding (in de pers, op de radio, enz.) van onjuiste berichten die bedoeld zijn om de publieke opinie te misleiden*”. De Sovjet-Unie beweerde dat het vooral het kapitalistische westen was dat zich schuldig maakte aan desinformatie. Hoewel het vaststaat dat desinformatie geen leenwoord uit de Russische taal is, blijft het een theorie welke zelfs in academische kringen nogal eens gehanteerd wordt omdat desinformatiecampagnes meerdere Sovjet-innovaties kennen. In 1923 werd het Dezinformburo opgericht binnen de KGB. Het Dezinformburo had de taak om Sovjet-prestaties, met name op economisch en militair gebied middels valse documentatie op te vijzelen, waardoor de Sovjet-Unie gevaarlijker leek voor het westen dan ze in werkelijkheid was. Desalniettemin zijn dit niet de eerste van dit soort informatiediensten. In 1917 richtte VS-president Woodrow Wilson het eufemistisch genoemde Committee of Public Information (CPI) op. Het doel van de CPI

9 Jackie Mansky, “The Age-Old Problem of Fake News”, *Smithsonian Magazine*, laatste herziening op mei 7, 2018, <https://www.smithsonianmag.com/history/age-old-problem-fake-news-180968945/>

10 “A Brief History of Fake News”, CITS, geraadpleegd op juni 20, 2022, <https://www.cits.ucsb.edu/fake-news/brief-history>

11 “Early use of the word disinformation”, *Medicine Lodge Cresset*, laatste herziening op februari 17, 1887, <https://www.newspapers.com/clip/7726932/early-use-of-the-word-disinformation/>

was om de Amerikaanse burgers te beïnvloeden om steun te geven voor Amerikaanse deelname aan de Eerste Wereldoorlog en het tegengaan van vermeende ondermijning door interne en externe belanghebbenden welke de Verenigde Staten juist uit de oorlog wensten te houden.¹²

Taylor voert ons naar de jaren '80 van de 20ste eeuw waarin een van de meer bekende desinformatiecampagnes van de KGB werd ingezet. Het gaat over de theorie, onderdeel van Operation INFEKTION (ook wel Operation DENVER), dat HIV/AIDS een biologisch wapen zou zijn, ontwikkeld door het Pentagon in Fort Detrick, waar de VS al tientallen jaren het grootste deel van haar onderzoeken naar bio-wapens doet. De CIA zou vervolgens wereldwijd haar geheim agenten hebben uitgezonden om het virus te verspreiden. De theorie bleek populair: in 80 landen en 30 talen werd de theorie verspreid en grotendeels voor waar aangenomen. In de VS werd de noodzaak gevoeld om politici, medici en wetenschappers een inbreng te laten verzorgen voor in krantenartikelen en te laten deelnemen aan plenaire bijeenkomsten en tv-programma's om de theorie te ontkrachten. Echter, in 1992 bleek 15% van de Amerikanen het zeker of waarschijnlijk te vinden dat HIV/AIDS met opzet in een overheidslaboratorium zou zijn ontworpen.¹³ Later in de tekst wordt desinformatie inzake de coronapandemie toegelicht. Ook in dat geval is er een hypothese dat het virus uit een laboratorium komt, in dit geval Chinees.

In voorgaande historische beschouwing is er vooral gekeken naar een rode draad, door vele jaren geschiedenis heen, van desinformatie. Dit zou de indruk kunnen wekken dat desinformatie door de tijd heen een onveranderlijk gegeven is. Een gegeven dat slechts wat oppervlakkige wijziging ondergaat door tijd, context en technologische ontwikkeling. Dit blijkt echter genuanceerder te liggen, zoals zal blijken uit desinformatie gedurende het internettijdperk.

Feitencontrole:

Bewering: "Desinformatie is een nieuw fenomeen."

12 "Performing disinformation: a muddled history and its consequences", Media@LSE, laatste herziening op oktober 8, 2021, <https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2021/10/08/performing-disinformation-a-muddled-history-and-its-consequences/>

13 Adam Taylor, "Before fake news, there was Soviet disinformation", *The Washington Post*, november 26, 2016, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/11/26/before-fake-news-there-was-soviet-disinformation/>

Pro-argument: Digitalisering, in het bijzonder internetdiensten als social media hebben ertoe geleid dat mensen sneller en meer wijdverspreid dan voorheen geconfronteerd kunnen worden met misleidende, onware informatie.

Contra-argument: Er zijn uit het Romeinse tijdperk voorbeelden bekend van misleidende, onware informatie die werd verspreid om een tegenstander in de strijd om de heerschappij in diskrediet te brengen.

Conclusie: Desinformatie is geen nieuw fenomeen, maar recente digitale technologie, internet in het bijzonder, hebben de onderliggende mechanismen van desinformatie in significante mate bekrachtigd. Eerder gebeurde dit al met de opkomst van de drukpers. De bewering is onwaar.

3. In Circulatie

In het vorige tekstdeel werd aangestipt dat digitalisering desinformatie potenter dan ooit tevoren heeft gemaakt. Dit noopt ons tot een analyse over hoe desinformatie wordt bedacht, ontworpen, verzonden, verspreid en voor waar aangezien. In dit hoofdstuk onderzoeken we de disseminatie van desinformatie aan de hand van de bewering: **De verspreiding van desinformatie vertoont overeenkomsten met de verspreiding van een virus.**

Vijf theorieën van communicatie zijn volgens Scudder prominent binnen de communicatiewetenschappen:¹⁴

1. Mechanische communicatie waarmee vooral de nadruk gelegd wordt op het transmissieproces van zender naar ontvanger.
2. Psychologische communicatie waarin de gevoelens en gedachten van zender en ontvanger de afzending en interpretatie van informatie kleuren.
3. Sociaal constructieve communicatie betekent dat het informatieproces sterk maatschappelijk en cultureel beïnvloed is. De manier waarop gecommuniceerd wordt is bepalend voor interactie.
4. Systemische communicatie waarin systeemleer en semiotiek gecombineerd worden om een ecosysteem van informatie te beschrijven.

¹⁴ "Communication Theory: Definition, Framework and Theories", Marketing91, meest recent herzien op oktober 21, 2022, <https://www.marketing91.com/communication-theory/>

5. Kritische communicatie waarbij communicatie als machtsinstrument gezien wordt waarmee sociale groepen achtergesteld en buitengesloten worden.

David Berlo, psycholoog en communicatiewetenschapper breidde een ouder communicatiemodel van Shannon en Weaver uit in 1960. Berlo's Sender-Message-Channel-Receivermodel (SMCR-model) is nog altijd veelgebruikt. Als volgt:¹⁵

Sender: Dit is een subject en de bron van de informatie.

Encoder: Het instrument waarmee de informatie omgezet wordt in een signaal. Het gebruik van stem tijdens een politiek betoog creeert geluidsgolven.

Channel: Dit is het medium, de stem van een politicus.

Decoder: Het instrument waarmee de informatie door de ontvanger omgezet wordt in een signaal. De geluidsgolven worden opgevangen door mensen die naar de politicus luisteren.

Receiver: Het tweede subject en de ontvanger van informatie.

Noise: Externe factoren die alle voorgaande onderdelen kunnen beïnvloeden, denk aan omgevingsgeluid.

Feedback: Controle door de zender of de ontvanger de informatie heeft ontvangen en goed heeft begrepen voorkomt misverstanden.

Het SMCR-model wordt beïnvloed door communicatieve vaardigheden, gedrag, kennis, sociale systemen en cultuur. Sociale systemen zijn het meest fundamenteel en hebben de meeste uitwerking op de andere genoemde factoren van invloed. Het heeft de grootste uitwerking op het menselijk werkelijkheidsbegrip. Het lijkt derhalve het meest juist om systemische communicatie als leidraad te nemen om te begrijpen hoe desinformatie verspreid.¹⁶ Dit standpunt wordt onderschreven door Dutilh Novaes en de Ridder, die desinformatie onder andere beschrijven als epistemische vervuiling van het informatie ecosysteem.¹⁷

Van Keulen et al. stellen dat digitalisering het aanbod van nieuws significant heeft doen toenemen, zowel op nationale als internationale schaal. Er zijn meer en meer pluriforme

15 "Berlo's SMCR model of communication", Communication Theory, laatst geraadpleegd op juni 25, 2022, <https://www.communicationtheory.org/berlos-smcr-model-of-communication/>

16 Ibid.

17 Catarina Dutilh Novaes, Jeroen de Ridder, "Is Fake News Old News?", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 164-167

en diverse nieuwsaanbieders dan ooit tevoren. Ook de distributie van nieuws is veranderd. De traditionele media zijn niet meer de enige bron van nieuwsvoorziening. Mensen zoeken naar actualiteiten via zoekmachines en komen zo in aanraking met onder andere alternatieve media, sociale media en YouTubevideo's. Ongeveer een derde van het Nederlandse publiek krijgt berichten onder andere via deze weg binnen.¹⁸

Dat zoveel verschillende online platforms nieuwsberichten verspreiden, wordt problematisch zodra niet duidelijk is welke kwaliteitsborging deze online kanalen hanteren. Er zijn zorgen dat platforms zich louter opstellen als doorgeefluik van informatie, ongeacht de kwaliteit van de inhoud. Ze zouden berichten van alle aanbieders op dezelfde manier behandelen, of ze nu van traditionele nieuwsmedia afkomstig zijn, of van bronnen die minder ophebben met gangbare journalistieke normen.¹⁹

Wat desinformatie nu zo wijdverspreid maakt, zijn de algoritmes. Algoritmes bieden de mogelijkheid om serieuze sommen geld te verdienen met nieuwsberichten en online advertenties waardoor het schrijven van 'klikaaskoppen' wordt gestimuleerd. Dit bleek in het bijzonder rondom de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2016.²⁰

In het Noord-Macedonische stadje Veles werden er in aanloop naar de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2016 140 webpagina's gelanceerd die de Amerikaanse politiek en specifiek de verkiezingen als onderwerp hadden. Sommige van deze webpagina's zijn sterk pro-Trump gekleurd. Anderen gaan meer over conservatieve thema's in algemene zin zoals vuurwapenbezit, abortus en anti-feminisme. Op sommige van deze webpagina's worden vooral verbale aanvallen gericht op tegenstanders van Trump, de Republikeinen en conservatieven. Andere pagina's zijn bedoeld om steun uit te spreken voor Trump en zijn medestanders. De Noord-Macedonische jongeren achter deze webpagina's hebben bekend geen enkele interesse te hebben in of affiniteit met Donald Trump. Amerikaanse Facebook-gebruikers leveren echter viermaal zoveel reclame-inkomsten op dan gebruikers met een andere locatie. De beste manier om geld te verdienen, bleek het publiceren van sensationele en niet zelden incorrecte informatie op een van de 140 webpagina's. Daarmee konden de jongeren voldoende geld verdienen om te voorzien in

18 Ira van Keulen, Iris Korthagen, Paul Diederer en Pieter van Boheemen, *Digitalisering van het nieuws: Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*, Den Haag: Rathenau Instituut, 2018), 11-12, <https://www.rathenau.nl/nl/digitale-samenleving/digitalisering-van-het-nieuws>

19 Van Keulen, *Digitalisering*, 105-106

20 Van Keulen, *Digitalisering*, 31-32

dagelijks onderhoud, maar ook meer luxe goederen kopen.²¹ Van epistemische kwaliteitscontrole was geen sprake; financiële motieven waren doorslaggevend.

Tot op heden is er in dit tekstdeel ingegaan op nieuwsbereik in de brede zin van het woord. Dat informeert niet over de manier waarop informatie tot mensen komt en hoe het door hen wordt ontvangen. Het heeft er volgens econoom en psycholoog Herbert A. Simon alles van weg dat het niet de persoon is die informatie consumeert, maar dat het andersom de informatie is die de persoon consumeert, meer specifiek zijn aandachtsspanne.²²

Daaraan gerelateerd is de behoefte van veel sociale media-gebruikers om snel bevredigd te worden in hun informatiebehoefte zonder de tijd te nemen om de herkomst van de informatie te controleren.

Informatie past onze hersenen en onze cognitieve vermogens aan, veelal om het associatieve denken te versterken: nieuwe concepten worden zo snel mogelijk geïntegreerd in het bestaande denken. Dit is onderdeel van wat het 'bevestigingsvooroordeel' wordt genoemd. Het leidt ertoe dat we veelal geneigd zijn informatie op te zoeken, te onthouden en te begrijpen die bevestigt waarvan we reeds zijn overtuigd. Zelfs in het geval men meerdere informatiebronnen tot zich neemt om kennis te nemen van diverse perspectieven is men doorgaans geneigd om informatie te omarmen die de bestaande kijk op een onderwerp bevestigt. Betreft het een onderwerp waar een persoon een emotionele band mee heeft of waar hij sterke overtuigingen over heeft, dan is hij sterk geneigd om vast te houden aan bestaande overtuigingen.²³²⁴

Informatie wordt verspreid middels wat een complexe besmetting heet. Mensen zijn geneigd om informatie aan te nemen die herhaaldelijk getoond wordt, bij voorkeur van meerdere bronnen die elkaar bevestigen. Blootstelling betekent besmetting: alle stimuli die

21 "How Teens In The Balkans Are Duping Trump Supporters With Fake News", BuzzFeed.News, meest recent herzien op november 4, 2016, <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/how-macedonia-became-a-global-hub-for-pro-trump-misinfo>

22 "Designing Organizations for an Information-rich World", The John Hopkins Press, geraadpleegd op juni 28, 2022, <https://web.archive.org/web/20201006235931/https://digitalcollections.library.cmu.edu/awweb/awarchive?type=file&item=33748>

23 A.R. Dennis, P.L. Moravec, R.A. Minas, "Fake news on social media: People believe what they want to believe when it makes no sense at all." *MIS Quarterly* 43(4) (2019): 1343–1360.

24 Milton Lodge, Charles S. Taber. *The Rationalizing Voter* (New York: Cambridge University Press, 2013): 156

zich herhalen, maken een grotere kans op aanvaarding in het menselijk bewustzijn.²⁵²⁶

Bij het ontwerpen van de eerder genoemde algoritmes wordt gebruik gemaakt van dit mechanisme. Populariteit wordt gezien als synoniem voor kwaliteit. Gebruikers van sociale media, zoekmachines en digitale nieuwsbronnen worden daardoor getrechterd richting populaire hashtags, zoekopdrachten en nieuwsartikelen. Dit leidt ertoe dat slechts een beperkt aantal informatiebronnen significante belangstelling wekt van gebruikers. Ook in het geval personen bewust op zoek gaan naar epistemische waardevolle informatiebronnen worden zij veelal een bepaalde richting opgedreven door de algoritmes.²⁷

Ondanks het gebruik van algoritmes, zijn mensen er sterk van overtuigd dat zij vrije, autonome gebruikers van het internet zijn. Buiten het internet is dit een illusie. In de sociologie bestaat er een concept met de naam homofilie, waarmee bedoeld wordt dat mensen met gelijke en/of gelijksoortige interesses, achtergrond, wereldvisie, leeftijd, economische status geneigd zijn elkaars gezelschap op te zoeken, ongeacht of dit in een romantische, zakelijke, academische of andere context is.²⁸ In de Republiek schreef Plato al over oude filosofen die elkaar opzochten met het oude gezegde: Soort zoekt soort.²⁹ Dit roept de vraag op, of dit ook geldt voor het internet. Sociale netwerken hebben de neiging clusters te vormen van knooppunten met vergelijkbare eigenschappen en/of overtuigingen. Sociale media versterken homofilie door gebruikers in staat te stellen hun sociale netwerkstructuren te veranderen door middel van volgen, ontvrienden, 'retweeten', 'liken' enzovoort. Het resultaat is dat mensen uiteenvallen in grote, dichte en in toenemende mate verkeerd geïnformeerde gemeenschappen, die vaak worden omschreven als echokamers. De politieke echokamers op social media zijn zo extreem dat de politieke voorkeur van individuele gebruikers met grote nauwkeurigheid kan worden voorspeld door gebruik van algoritmes. De meerderheid van connecties heeft grofweg dezelfde overtuigingen en meningen als andere personen in dezelfde echokamer. Deze

25 "Information Overload Helps Fake News Spread, and Social Media Knows It", Scientific American, laatste herziening op december 1, 2020, <https://www.scientificamerican.com/article/information-overload-helps-fake-news-spread-and-social-media-knows-it/>

26 Petter Törnberg, "Echo chambers and viral misinformation: Modeling fake news as complex contagion." *PLoS ONE* 13(9) (2018): 3-5

27 Ibid.

28 Miller McPherson, Lynn Smith-Lovin, James M. Cook, "Birds of a Feather: Homophily in Social Networks", *Annual Reviews of Sociology* 27

29 Plato, *Politeia*, vertaling Gerard Koolschijn (Amsterdam: Athenaeum, 2016), 11

echokamerstructuur zorgt voor een efficiënte verspreiding van informatie binnen een netwerk, terwijl ditzelfde netwerk wordt geïsoleerd van andere groepen.³⁰

Een volgende risicofactor is het bestaan en de werking van bots. Bots zijn nepprofielen die zich voor kunnen doen als echte mensen door gebruik van voorgeprogrammeerde computerscripts. Bots blijken bij uitstek geschikt om cognitieve vooroordelen van het menselijke verstand te exploiteren. De vormgeving van sociale media platforms maakt het erg gemakkelijk om bots te ontwikkelen en te gebruiken. Het is lastig om percentage bots op Twitter exact vast te stellen. Twitter houdt het zelf op niet meer dan 5%, maar weigert achterliggende data te verstrekken die het mogelijk maken om dit percentage te verifiëren. Met behulp van een digitale applicatie is het echter mogelijk om iets meer gegevens te verzamelen dan in eerste instantie openbaar beschikbaar zijn. Uit de analyse blijkt dat het niet veel nut heeft om te vast te stellen hoeveel bots er zijn op Twitter. Dit ligt in het gegeven dat het gebruik van bots sterk beïnvloed wordt door het onderwerp.³¹ Uit meerdere artikelen blijkt dat onderwerpen als huisdieren, wat iemand van plan is om diezelfde avond te eten of de melding dat iemand een nieuwe baan heeft nauwelijks bots aantrekken. Onderwerpen waarvan veelal gedacht wordt dat ze bots aantrekken, blijken juist vooral emotioneel en ideologisch gedreven gebruikers aan te trekken: klimaatverandering, immigratiebeleid en het coronavirus leiden veelal tot een soort online loopgravenoorlog van menselijke gebruikers. Bots duiken wel in grote getale op bij incidenten en bij mogelijkheden om geld te verdienen.³² Bij incidenten kan gedacht worden aan het stil komen te liggen van het landelijke treinverkeer, het in de bioscoop draaien van een nieuwe film met populaire acteurs en een politieke rel zoals het bekende functie elders-debat of de D66-persconferentie over sexueel wangedrag binnen de partij. Bij mogelijkheden om geld te verdienen kan er gedacht worden aan een wereldkampioenschap voetbal of een Champions League-finale, waar bots gebruikt worden om mensen te verleiden tot het aangaan van een weddenschap. Cryptovaluta zijn ook een geliefd onderwerp voor bots, om gebruikers te verleiden tot het kopen van een van de vele duizenden cryptovaluta. Ook online datediensten met Twitter-functionaliteit kennen veel bots. Bots zijn niet geschikt om langdurige discussies aan te gaan, daarvoor

30 McPherson, "Birds of a Feather"

31 "How many bots are on Twitter? The question is difficult to answer and misses the point.", The Conversation, mei 23, 2022, <https://theconversation.com/how-many-bots-are-on-twitter-the-question-is-difficult-to-answer-and-misses-the-point-183425>

32 "When negativity is the fuel. Bots and political polarization in the COVID-19 debate", geraadpleegd op juli 25, 2022, <https://www.revistacomunicar.com/html/71/en/71-2022-05.html>

is de stand van de techniek nog niet voldoende gevorderd en is het wachten op kunstmatige intelligentie. Bots zijn wel geschikt voor het volgen van invloedrijke gebruikers, het veelvuldig retweeten van berichten, het 'liken' van berichten om een discussie te beïnvloeden en het kopiëren van bestaande berichten met een lichte wijziging waardoor het lijkt alsof er nieuwe inhoud aan de discussie wordt toegevoegd.³³

Het succes van bots is te verklaren doordat bots goed in staat zijn om zich voor te doen als echte mensen die onze voorkeuren delen. Dat bots kunstmatig zijn opgebouwd vanuit algoritmes gaat daardoor aan veel mensen voorbij. Bots kunnen de informatiekwaliteit van een discussie devalueren. Ook kunnen zij de vorming van echokamers versnellen door gebruikers aan te raden andere bots of misleidende profielen te volgen. Dit staat ook wel bekend als 'volgtreinen' van steeds naar elkaar verwijzende bots. Zo kunnen bots, zelfs als ze niet van dezelfde maker zijn, elkaar versterken volgens Pescetelli et al.³⁴

In een onderzoek van Rabb et al. werd een simulatie verricht waarbij desinformatie werd opgevat als een ziektekiem, een virus, waarbij gemodelleerd werd hoe en hoeveel mensen vatbaar zijn voor desinformatie. In het onderzoek werd ook een onderscheid gemaakt in hoeveel mensen werden blootgesteld aan desinformatie, hoeveel mensen de desinformatie geloofden en hoeveel mensen de desinformatie zullen verspreiden. Wat opviel was dat de immuniteit voor desinformatie na verloop van tijd en herhaaldelijke blootstelling afnam, vergelijkbaar met de werking van een virus. Niet alleen nam de immuniteit af, de vatbaarheid voor desinformatie nam evenredig toe. Desinformatie bleek van sterkere invloed wanneer het afkomstig was van een bron die als invloedrijk werd gezien. Mensen die blootgesteld werden aan desinformatie werden zodoende steeds makkelijker overtuigd, of om het jargon van het onderzoek te gebruiken: besmet. Er zijn twee manieren van besmetting. Er is een uitzendingsmodel waarbij één knooppunt de andere knooppunten infecteert en er is een cascademodel waarbij meerdere knooppunten van desinformatie elkaar infecteren en er uiteindelijk een infodemie ontstaat.³⁵

33 "How is Fake News Spread? Bots, People like You, Trolls, and Microtargeting", CITS, geraadpleegd op juli 25, 2022, <https://www.cits.ucsb.edu/fake-news/spread>

34 N. Pescetelli, D. Barkoczi, M. Cebrian, "Bots influence opinion dynamics without direct human-bot interaction: the mediating role of recommender systems", *Applied Network Science* 7

35 Nicholas Rabb, Lenore Cowen, Jan P. de Ruiter, Matthias Scheutz, "Cognitive cascades: How to model (and potentially counter) the spread of fake news", *PLoS One* 17(1) (2021): 1-3

Angst blijkt volgens Salvi et al. een belangrijke risicofactor te zijn voor vatbaarheid voor desinformatie. Het maakt het mogelijk voor desinformatie om invloed te hebben op het niveau van existentiële overtuigingen. Als bovenop angst ook polarisatie ontstaat, blijkt desinformatie bijzonder sterk in het beïnvloeden van mensen. Het creëert een mentaal gemoed waarin mensen te kampen hebben met cognitieve rigiditeit, waardoor ze alternatieve informatie negeren en polair gaan denken. Dit heeft tevens een negatieve uitwerking op redeneerprocessen en probleemoplossende vermogens.³⁶

Negatieve informatie, meer bepaald negatief nieuws geraakt sneller viraal dan positief nieuws. Negativiteit verhoogt het menselijke gevoel voor alertheid. Vanuit een evolutionair perspectief maakt angst mensen gevoeliger voor potentiële bedreigingen. Omdat dit een directe relevantie heeft met overlevingskansen is de menselijke cognitieve verwerking van negatieve stimuli uitgebreider, gedetailleerder en meer complex in vergelijking met positieve stimuli. Negatieve gebeurtenissen weten zich daardoor beter te vormen en te nestelen in het geheugen. Bovendien worden negatieve herinneringen gemakkelijker opgeroepen weten Rabb et al. te melden.³⁷

Het grootste deel van het wetenschappelijk bewijs wijst er volgens Gelfert op dat ouderen, jongeren en minder geschoolden vatbaar zijn voor desinformatie. Het zijn echter mensen op de politieke flanken die het meest vatbaar zijn voor desinformatie. Mensen op de politieke flanken zijn het meest geneigd tot bevestigingsvooroordelen. Hoe sterker de overtuigingen van zulke mensen zijn, des te aantrekkelijker wordt het om toe te geven aan bevestigingsvooroordelen. Paradoxaal genoeg blijken hoogopgeleide mensen dusdanig overtuigd van de eigen kritische denkvermogens dat ze daardoor ook weer vatbaar worden voor desinformatie.³⁸

Andere factoren die volgens Shirish et al. van invloed zijn op verspreiding van desinformatie zijn connectiviteit van informatiedragers en een grote mate van politieke vrijheid omdat dit de kans op viraliteit vergroot. Daarentegen zijn een grote mate van

36 Carola Salvi, Paola Iannello, Alice Cancer, Mason McClay, Sabrina Rago, Joseph E. Dunsmoor, Alessandro Antonietti, "Going Viral: How Fear, Socio-Cognitive Polarization and Problem-Solving Influence Fake News Detection and Proliferation During COVID-19 Pandemic.", *Frontiers in Communication* (2021): 1-2

37 Rabb et al., "Cognitive cascades", 1-3

38 Axel Gelfert, "Fake News, False Beliefs and the Fallible Art of Knowledge Maintenance", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 325-326

economische en persvrijheid goede voorspellers voor het tegengaan van desinformatie omdat hiermee verschillende informatiebronnen aangeboord kunnen worden.³⁹

Feitencontrole:

Bewering: “De verspreiding van desinformatie vertoont overeenkomsten met de verspreiding van een virus.”

Pro-argument: Het internet is een digitaal netwerk dat met steeds snellere en steeds meer verbindingen grote hoeveelheden informatie kan laten versturen. Deze informatie heeft invloed op ons bewustzijn, waaronder onze overtuigingen, redeneerprocessen en probleemoplossende vermogens. Desinformatie heeft een vervuilende, ziekmakende invloed op het begrip van de werkelijkheid.

Contra-argument: Het is een categoriefout om een digitaal netwerk gelijk te stellen aan een biologisch netwerk. Er zijn overeenkomsten, maar we kunnen organische fysiologie nog niet zo programmeren zoals we dit kunnen met algoritmes en kunstmatige intelligentie.

Conclusie: Zoals er een pandemie bestaat, zo bestaat er ook een infodemie.

Desinformatie maakt een gezond, adequaat functionerend informatiemilieu tot een infodemie. Het is correct dat digitale technologie niet hetzelfde is als organische fysiologie, maar dat neemt niet weg dat er onderliggende gelijkenissen zijn in de verspreiding van een virus en desinformatie. De bewering is waar. Hiermee is ook subvraag 4 bevestigend beantwoord: “Creëert desinformatie een infodemie door het besmetten van het informatiemilieu?”

4. Hoor en wederhoor

In voorgaande tekstdelen is beschreven wat de herkomst van desinformatie is, wat het kan doen en hoe het zich verspreidt. Tot op heden is onbelicht gebleven, op enige cognitieve psychologie na, wat maakt dat personen epistemisch overtuigd kunnen raken van desinformatie en wat betrouwbare methodes zijn om overtuigingen te vormen. In dit deel van de tekst zal dat bestudeerd worden. Twee vragen behoeven een antwoord, allereerst een internalistische vraag: ‘wat verantwoordt overtuigingen?’ en ten tweede een

³⁹ Anuragini Shirish, Shirish C. Srivastava, Shalini Chandra, “Impact of mobile connectivity and freedom on fake news propensity during the COVID-19 pandemic: a cross-country empirical examination”, *European Journal of Information Systems* (2021): 322-341.

externalistische vraag: 'wat zijn betrouwbare methodes om overtuigingen te vormen? Dit leidt tot de volgende bewering: **Het is noodzakelijk dat een overtuiging verantwoord wordt door betrouwbare methodes.**

Sinds Plato is de klassieke overtuiging in de epistemologie dat men een gerechtvaardigd waar geloof moet hebben om kennis over een fenomeen te hebben. In het geval van informatie, moet een persoon geloven dat het onderwerp dat de informatie betreft bestaat, waar is en dat er goede redenen zijn om te geloven dat de informatie correct is. Dat maakt dat informatie strookt met de feiten, waar overtuigingen aan ontleend kunnen worden. In het geval er geen sprake is van dit gerechtvaardigd waar geloof, is er geen mogelijkheid om de informatie te kennen.

Anders gesteld: Om te kunnen stellen dat je X kent, moet je kunnen bewijzen dat: Ik geloof X, X is waar en ik heb goede redenen om X te geloven.

Een voorbeeld: Ik loop snel de deur uit en geloof dat mijn huissleutels in mijn jaszak zitten. Ik voel me gerechtvaardigd dat ik mijn huissleutels heb, want ik ben nog nooit mijn huissleutels vergeten. Maar ik weet het nog steeds niet. Ik reik in mijn jaszak en voel dat mijn sleutels er niet zijn. Op geen enkel moment heb ik geweten dat er sleutels in mijn zak zaten.

Wat maakt dat er wel vastgesteld zou kunnen worden dat er feiten zijn inzake informatie? Daarvoor moeten theorieën van rechtvaardiging nader toegelicht worden, te weten fundamentalisme, coherentisme en reliabilisme. De drie theorieën zullen beknopt geïntroduceerd worden.

Ten eerste, het fundamentalisme. Fundamentalisme is in het grootste deel van de geschiedenis van de filosofie omarmd door vrijwel de gehele filosofische canon. Het fundamentalisme heeft als kenmerk dat kennis uiteindelijk gebaseerd moet zijn op onfeilbare basisovertuigingen. Dit zijn ongeïnterpreteerde ervaringen of sense-data. In meer formele zin is de rechtvaardiging volgens het fundamentalisme als volgt te beschrijven, waarbij Lehrer twee manieren onderkent:⁴⁰

1. Niet-inferentiële rechtvaardiging als onfeilbaar geloof: *“S’s belief that P at t is infallible if S’s believing P at t entails that P is true.”*

40 “Foundationalist Theories of Epistemic Justification”, The Classical Analysis of Noninferential Justification, Stanford Encyclopedia of Philosophy, laatste herziening op oktober 24, 2016, <https://plato.stanford.edu/entries/justep-foundational/>

2. Niet-inferentiële rechtvaardiging als onfeilbare rechtvaardiging: *“S’s belief is infallibly justified at t when S’s ground or justification for believing P at t entails the truth of P—in other words, when S cannot have that ground or justification for believing that P and while P is false.”*

Fundamentalisme lijkt de deur wijd open te zetten voor desinformatie. Onfeilbare basisovertuigingen als basis voor kennis die niet altijd gedemonstreerd kan worden is een nuttig vehikel voor complotdenkers en gedesinformeerden.

Ten tweede, het coherentisme. Een theorie wiens opkomst vooral te danken is aan de inspanningen van Quine. Als volgt de definitie van C.I. Lewis: *“P supports Q if and only if the probability of Q is raised on the assumption that P is true.”*⁴¹

Coherentisme verklaart, blijkens een bekend citaat van Quine scherp uit wat er misgaat bij complotdenkers en gedesinformeerden: *“Any statement can be held true come what may if we make drastic enough revisions elsewhere in the system.”*⁴²

In de coherentietheorie wordt gesteld dat een propositie waar is dan en slechts dan als een systeem van overtuigingen present is in een persoon die de proposities van de stelling rechtvaardigen. Het geloofssysteem van een persoon moet condities bevatten die de proposities tot waarheid kunnen verheffen. Bij het bepalen van de waarheid van een propositie is er sprake van waarheid als de rechtvaardiging overeenkomt met het bestaande interne geloofssysteem van een persoon. Als de verzameling van geloofsovertuigingen over een bepaald onderwerp inconsistent zijn met de propositie, dan zal de persoon niet aannemen dat de propositie waar is omdat het niet coherent is met het interne geloofssysteem. De coherentietheorie vereist niet dat een persoon de waarheid toetst aan de externe wereld en de inhoud daarvan, maar toetst de proposities daarentegen aan de innerlijke wereld.⁴³

Ten derde het reliabilisme. Als een van de grondleggers van het reliabilisme, maakte Goldman in zijn baanbrekende artikel *‘What Is Justified Belief?’* duidelijk dat de rechtvaardiging van een geloof gegrond is in de mentale geschiedenis van de persoon in

41 “Coherentist Theories of Epistemic Justification”, Stanford Encyclopedia of Philosophy, laatste herziening op maart 9, 2021, <https://plato.stanford.edu/entries/justep-coherence/>

42 W.V. Quine, “Two Dogmas of Empiricism”, From a Logical Point of View, 2nd edn. (Cambridge: Harvard University Press, 1980), 43

43 Jennifer Rose, “To Believe or Not to Believe: an Epistemic Exploration of Fake News, Truth, and the Limits of Knowing”, *Postdigit Science and Education* 2 (2020): 211-212.

kwestie. Het is in het bijzonder afhankelijk van de betrouwbaarheid van de processen die het geloof veroorzaken in de persoon. Goldman beschrijft het reliabilistische concept van rechtvaardiging als volgt:

*“If S’s believing p at t results from a reliable cognitive belief-forming process (or set of processes), then S’s belief in p at t is justified.”*⁴⁴

Goldman ziet waarheid als fundamenteel eindpunt van onderwijs. Verder in deze tekst wordt de term onderricht gebruikt zodat ook (pedagogische) leerprocessen buiten het onderwijs eronder komen te vallen. Reliabilisme berust op een verklaring van rechtvaardiging in termen van het waarheid bevorderend vermogen van het proces van geloofsvorming. Dit past goed bij het onderwerp van desinformatie, omdat dat fenomeen gemaakt lijkt om waarheidsbevordering tegen te gaan.⁴⁵

Om de theorieën te toetsen volgt een voorbeeld: Pieter is werkzaam als huisarts. Hij heeft sterke redenen om de medische wetenschap te omarmen. Niet alleen is Pieter in staat de CUDOS-norm uit te leggen, hij ondersteunt tevens het idee dat wetenschap ertoe bijdraagt dat we de wereld beter kunnen begrijpen. De coronapandemie heeft verstrekkende en ernstige gevolgen gehad voor mensen, bedrijven en de maatschappij als geheel, maar was ook de inzet van een fel debat over wetenschap, in het bijzonder medische en biologische wetenschap. Pieter volgt reguliere nieuwsmedia, politieke debatten en leest wetenschappelijke artikelen van erkende tijdschriften als *The Lancet* en *Nature*. Pieter heeft de overtuiging dat het coronavirus een ziekteverwekker is die serieuze gezondheidsrisico's heeft voor de bevolking, met name mensen met onderliggend lijden. Pieter is ervan overtuigd dat reguliere nieuwsmedia, de overheid en wetenschappers correcte informatie delen met het grote publiek over de ernst van het coronavirus. De externe informatie komt overeen met de interne overtuiging van Pieter. Derhalve is dit wat Pieter betreft de waarheid.

Een tweede figuur is Sander, die bedrijfskunde heeft gestudeerd en een onderneming leidt. Door de lockdowns heeft Sander een fikse inkomstenderving te verwerken gehad. Sander volgt de reguliere nieuwsmedia af en toe, is uitgekeken op de politieke debatten

44 “Reliabilist Epistemology”, *The Basic Components: The Reliability of Mental Processes in Determining True vs. False Beliefs*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, laatste herziening op mei 21, 2022, <https://plato.stanford.edu/entries/reliabilism/>

45 Harvey Siegel, “Truth, Thinking, Testimony and Trust: Alvin Goldman on Epistemology and Education.” *Philosophy and Phenomenological Research* 71, no. 2 (2005): 345–66.

over het coronabeleid en leest enkel wetenschappelijke artikelen die met hem gedeeld worden in Telegram-groepen van ondernemers. Sander vermijdt webpagina's waarin corona benaderd wordt als een 'plandemie' en waarin het vaccin als middel wordt neergezet om de wereldbevolking uit te dunnen door een combinatie van acute dodelijke bijwerkingen en sterilisatie. Dat gaat hem te ver. Het niet nemen van het vaccin is voor Sander een keuze die hij bewust maakt. Sander ziet veel politici als lieden die het zelf goed hebben maar geen zicht hebben op het coronabeleid van ondernemers. Journalisten zijn in Sander's ogen maar zelden kritisch en schrijven vooral over wat het kabinet voorstelt als de route uit de coronapandemie. Sander herinnert zich nog goed hoe Ab Osterhaus de champagne opentrok toen de Mexicaanse griep een ernstig virus leek te worden, dat viel achteraf mee. Samengevat is het coronabeleid wat Sander betreft overdreven, maar niet kwaadaardig. De slechte gevolgen voor de maatschappij zijn vooral het resultaat van incompetentie. Wat Sander betreft is dit de waarheid. Het strookt met zijn overtuigingen, ook speelt er enig bevestigingsvooroordeel omdat Sander een gedupeerde is als ondernemer.

Het vraagstuk voor zowel Pieter als Sander is de volgende: Hoe kunnen zij komen tot een goede rechtvaardiging van kennis? Voor beiden geldt dat ze in staat zijn om een verklaring over de waarheid te geven. Ze hebben duidelijk gemaakt wat hun interne overtuigingen zijn en welk extern bewijs overeenkomt met hun overtuigingen. Meerdere overtuigingen zijn te rechtvaardigen en op basis van deze rechtvaardiging beoordelen ze de informatie over corona die ze tot zich nemen. Pieter interpreteert de informatie als versterking van zijn overtuiging dat de coronapandemie een volksgezondheidsrisico vormt. Sander interpreteert de informatie als onderbouwing van zijn idee dat de coronapandemie op incompetente wijze wordt aangepakt. Beiden waren op zoek naar overeenkomsten van de buitenwereld met in hen aanwezige bestaande overtuigingen.

Het voorbeeld van Pieter en Sander wordt naast de meetlat van drie theorieën van verantwoording geplaatst:

Ten eerste, fundamentalisme:

Pieter heeft een onfeilbaar geloof in (medische) wetenschap, beleidsmakers en media.

Pieter beging de fout om zijn geloof tot universele waarheid te verheffen. Zijn vertrouwen in beleidsmakers, wetenschappers en media is een te goedgehartige basis van vertrouwen voor een epistemische toets.

Sander heeft een onfeilbaar geloof in de incompetentie van de overheid inzake coronabeleid. Ook Sander maakt de fout zijn waarheidsbegrip tot universaliteit te verheffen. In zijn rechtvaardiging zijn journalisten slechts een doorgeefluik van de bestuurselite, een elite die per definitie incompetent is en bepaalt één fragment van een ontkurkende Ab Osterhaus zijn beeld over alle wetenschappers in negatieve zin.

Beiden hebben geen kennis omdat ze beiden het idee hebben een universele waarheid aan te hangen, in plaats van een sterk context gebonden perspectief op de waarheid. Er is zodoende geen enkele garantie dat ze wanneer Pieter en Sander geconfronteerd worden met andere (des)informatie, ze dezelfde, laat staan de goede keuze te maken die leidt tot rechtvaardiging. Het fundamentalisme is derhalve niet toereikend voor Pieter en Sander.

Ten tweede, coherentisme:

Pieter gelooft dat wetenschappers, politici en journalisten de waarheid spreken over de coronapandemie. Pieter is niet bereid om nieuwe informatie tot zich te nemen afkomstig van mensen, organisaties en/of kanalen die hij als desinformatieverspreiders beschouwt. Sander is kritisch over wetenschappers, politici en journalisten omdat hij gedupeerd is door de genomen coronamaatregelen. Sander daarentegen ziet zichzelf als kritische volger van het coronabeleid. Hij neemt informatie tot zich van meerdere en meer verschillende bronnen ten opzichte van Pieter, ook van bronnen die worden beschouwd als niet regulier en niet breed erkend op grond van deskundigheid. Sander verwerpt complottheorieën, maar ergert zich aan de fouten die zijn gemaakt inzake het coronabeleid. Het geloofssysteem van Sander is niet wantrouwig, maar wordt wel gekenmerkt door een verlies van vertrouwen in instituties.

Voor zowel Pieter als Sander geldt dat in het geval zij de waarheid hebben ingeschat en hun overtuigingen waar blijken te zijn, hun overtuigingen niet universeel of universeel toepasbaar zijn. De interne ware overtuigingen die zij gebruikten als basis voor de beoordeling van de overeenstemming met bewijs uit de materiële wereld en de coherentie van de propositie, waren specifiek voor hun context en perspectief waarin zij hun overtuigingen aanvankelijk hadden verworven. Het coherentisme is derhalve niet toereikend voor Pieter en Sander.

Ten derde, reliabilisme:

Het is reeds aangetoond dat zowel Pieter als Sander geen betrouwbare methode voor rechtvaardiging hebben. Dit betekent echter niet dat er geen betrouwbare methode bestaat. Betrouwbare methoden leiden veelal tot waar geloof. Reliabilisme is gecommiteerd aan het fallibilisme, waarmee het mogelijk wordt om incorrect bewijs uit te sluiten net zo lang tot er een toereikende rechtvaardiging gevonden is. In hoofdstuk 11 wordt reliabilisme nader toegelicht.

Feitencontrole:

Bewering: "Het is noodzakelijk dat een overtuiging verantwoordt wordt door betrouwbare methodes."

Pro-argument: Een betrouwbaar begrip van feiten is ongeacht de persoon en de context te verantwoorden. Is dat het geval, dan is het waarheid.

Contra-argument: Het voorbeeld van Sander en Pieter maakt duidelijk hoezeer onze perceptie beïnvloed wordt door persoonlijke factoren.

Conclusie: Het reliabilisme lijkt de minst gemankeerde en de meest betrouwbare theorie om tot een toereikende rechtvaardiging te komen.

5. Overvaltechniek

In het vorige hoofdstuk werd waarheidsrelativisme aangehaald. Stel je een vraag, als je zegt dat je een vraag stelt? Over die vraag worden Michael Persson, Marc Jacobs en Hub Zwart aangehaald in een quasi-gesprek met drie 'woordvoerders' dat ze niet echt met elkaar gevoerd hebben. Door deze keuze komt het accent te liggen op perspectieven, welke zo'n nadrukkelijke rol spelen inzake waarheidsrelativisme. Enerzijds zal er gebruik gemaakt worden van citaten, of een waarheidsgetrouwe weergave ervan. Anderzijds zal er ook een duiding plaatsvinden van dat wat Persson, Jacobs en Zwart bepleiten. De stelling is: **Waarheidsrelativisme is een vruchtbare voedingsbodem voor desinformatie.**

De stelling lijkt een goed uitgangspunt voor een verkenning van waarheidsrelativisme. Het zou echter een gemiste kans zijn om slechts één vertolker van een standpunt aangaande waarheidsrelativisme te belichten. Waarheidsrelativisme wordt gekenmerkt door de stelling dat waarheid afhankelijk is van het perspectief van de waarnemer. In epistemische zin zou

er niet zo iets zijn als absolute, universele waarheid. Dit biedt de gelegenheid om drie waarnemers en hun overtuigingen te belichten. Allereerst wetenschapsjournalist Michael Persson, die tevens werkt als VS-correspondent voor de Volkskrant en voor die krant over de Trump-jaren heeft geschreven. Ten tweede Marc Jacobs, statisticus en modelleur. Jacobs heeft gedurende de coronapandemie kritiek geuit op de RIVM-modellen, ondertekende het manifest Onverdeeld Open waarvan voormalig staatssecretaris Mona Keijzer het belangrijkste publieke gezicht was en zijn LinkedIn-profiel werd geblokkeerd omdat hij desinformatie zou verspreiden. Ten derde Hub Zwart, wetenschapsfilosoof, hoogleraar en decaan van de Erasmus School of Philosophy.

In een lezenswaardig essay in de Volkskrant betoogde Persson dat twijfel een instrument, volgens Persson zelfs een wapen is geworden om wantrouwen te zaaien. De twijfel wordt retorisch gezien opgeroepen door het stellen van vragen, waarop vragenstellers dan ook een beroep doen. Persson: *“Ik stel gewoon een vraag. Het is de klassieke verdediging van mensen die gangbare theorieën betwisten en alternatieven aanbieden, van de verklaring voor 9/11 tot het neerhalen van de MH17, van de machten achter de coronapandemie tot de redenen voor de Russische inval in Oekraïne. Maar stel je gewoon een vraag, als je zegt dat je gewoon een vraag stelt?”*⁴⁶

Persson: *“Niet alleen de conclusies, maar ook de methode, het proces, de wetenschappers zelf worden aangevallen. Ongelijk bekennen de sceptici nooit.”*

Persson vult dit aan met een citaat van Jan Paul van Soest dat twijfel onderdeel uitmaakt van een geoliede machine die de wetenschap zelf begon te verdraaien, ondermijnen en bestoken met bijzondere aandacht voor het klimaatbeleid. De term ‘de wetenschap’ is onbruikbaar; er bestaat zoiets als de wetenschappelijke methode en er zijn diverse wetenschappen. Het is echter onjuist om zeer verschillende wetenschappelijke disciplines als natuurkunde, economie en antropologie aan elkaar gelijk te stellen onder de noemer ‘de wetenschap’. De analyse is dat de sceptici waarover Persson schrijft niet op een wetenschappelijke manier het debat aangaan. Er vindt enkel een betwisting plaats van dat wat een wetenschapper aan argumenten inbrengt.⁴⁷

46 Michael Persson, “Twijfel is een wapen geworden om verdeeldheid te zaaien”, *de Volkskrant*, laatste herziening op mei 20, 2022, <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/twijfel-is-een-wapen-geworden-om-verdeeldheid-te-zaaien~b1669825/>

47 Persson, “Twijfel”, 2022

Persson meent dat sceptici wind in de zeilen krijgen door misbruik van wetenschap door politiek. Dit is een overtuigend argument omdat wanneer wetenschap in het politieke domein wordt gebracht, wetenschap ondergeschikt wordt gemaakt aan de regels van de politiek. Politiek is bij uitstek een domein waar waarheid relatief is. Politici die wetenschappelijk onderzoek aanhalen zijn niet gehouden aan kennis van of respect voor de wetenschappelijke methode. Daardoor worden wetenschappelijke rapporten de inzet van retorica, gebruik van de mediocratie en ideologische strijd. Dientengevolge wordt wetenschap onderdeel van een ideologische krachtmeting tussen politici in plaats van dat wetenschap gehouden is aan de doelen die voortkomen uit de wetenschappelijke praxis. Persson vult aan: *“(...) Een ideologische strijd, die eigenlijk in de politieke arena moet worden uitgevochten, wordt verlegd naar de wetenschappelijke en journalistieke arena. Twijfel wordt daarbij gebruikt als wapen, dat gaandeweg steeds vaker wordt gebruikt.”* Hier legt Persson nét het verkeerde accent. Er is geen aanwijzing dat politiek verwetenschappelijkt, wetenschap wordt in het politieke domein gedwongen om te conformeren aan politieke spelregels. Een voorbeeld van zo'n politiek debat is het debat over het stikstofbeleid van 23 juni 2022, met name het betoog van Caroline van der Plas (BBB) en haar reacties op vragen van Jesse Klaver (GL), Esther Ouwehand (PvdD) en Tjeerd de Groot (D66). Van der Plas reageerde meermaals dat ze slechts vragen stelt, ze een kritische houding aanneemt en vraagtekens zet bij de uitgevoerde stikstofmetingen en stikstofmodellen. Andersom werd van der Plas verweten dat ze wetenschap, journalistiek, democratie en rechtsstaat ondermijnt en dat ze niet zozeer voor de boeren opkomt, maar voor de grote agrarische industrie achter de boeren. Alle vier de politici selecteerden informatie uit de wetenschap die het eigen betoog goed uitkwam en verweten 'ideologische tegenstanders' dit te doen zonder op de eigen bijdrage te reflecteren.

Interessant is het verwijt van Persson over hoe politici omspringen met wetenschappelijke conclusies: *“(...) Wetenschappelijke conclusies worden zonder voorbehoud aangezien voor beleidsrichtlijn – alsof er geen andere keuze is, maar die is er wel degelijk. (...) Ook als een ongebreidelde pandemie tot veel doden leidt, kun je ervoor kiezen geen maatregelen te nemen. Politici doen alsof ze door de wetenschap voor voldongen feiten worden gesteld. Premier Mark Rutte noemde de corona-adviezen van het Outbreak Management Team ‘heilig’. ‘Dat is een luie vorm van politieke argumentatie, verstopperij spelen achter de wetenschap, die echter geen normatieve noties levert. (...) dan blijft er*

*voor mensen die andere politieke keuzes willen maken niet veel anders over dan de achterliggende wetenschap aan te vallen.*⁴⁸

Dit lijkt een correcte beschrijving te zijn van hoe politici omgaan met wetenschappelijke rapporten. Hierdoor wordt echter niet duidelijk gemaakt hoe het kan dat er enerzijds politici zijn die wetenschap omarmen en anderzijds politici die de wetenschap bekritisieren, verwerpen en/of mikpunt maken van spot. Niet zelden speelt de uitkomst een rol in het bepalen van de positie van de politicus. Is de uitkomst politici welgevallig, dan wordt deze omarmd, zo niet, dan wordt de uitkomst verworpen.

Marc Jacobs uitte gedurende de coronapandemie kritiek op het gevoerde beleid. Als volgt: *“De overheid gebruikte modellen die miljoenen doden voorspelden. Maar die miljoenen kwamen niet. (...) De fixatie was op 1 oplossing, 1 narratief. (...) Ondertussen nam de transparantie van de overheid af, met als dieptepunt het niet vrijgeven van de vaccinatiestatus in de ziekenhuizen. Dat voedt wantrouwen. Transparantie is de hoeksteen van de wetenschap. (...)*⁴⁹

Jacobs benoemt terecht dat transparantie van belang is in de wetenschap. Tevens lijkt Jacobs het niet voor mogelijk te houden dat het vrijgeven van de vaccinatiestatus het wantrouwen juist verder voedt, of dat de volgens Jacobs bestaande fixatie op “1 oplossing, 1 narratief” juist bijgedragen heeft aan beheersing van het sentiment onder de bevolking of nog meer wantrouwen heeft voorkomen. De redenering van Jacobs is apodictisch.

Van wantrouwen gaat Jacobs over naar de onzekerheid van modellen:

“(...) Mensen denken vaak dat je met modellen een holistische wereld als de onze kan voorspellen. Of ze zien modellen als iets buiten de mens. Het is vaak niets meer dan een becijferde mening. Modellen zijn dus inherent onzeker en die dien je altijd te bevragen, ook bij een epidemie. (...)”

Dit citaat bevat enkele zinnen die van repliek zullen worden voorzien omdat ze botsen met gangbare overtuigingen over de wetenschappelijke methode. Modellen zijn niet bedoeld om iets te voorspellen, ze zijn bedoeld om geïnformeerde uitspraken te doen over een fenomeen, dat wil zeggen een gebeurtenis, situatie, proces of object dat te observeren is. Jacobs laat bovendien na om duidelijk te maken of hij het over datamodellen, wiskundige modellen, fysieke modellen of simulatiemodellen heeft. De primaire data van modellen

48 Persson, “Twijfel”, 2022

49 “Desinformatie bestaat niet”, Ethiek en Farma, laatste herziening op juni 19, 2022, <https://ethiekenfarma.nl/marc-jacobs-desinformatie-bestaat-niet/>

bevatten ten alle tijden fouten, zoals registraties die verstoord zijn door externe factoren of te scherp afgestelde meetinstrumenten. Daarom is 'meten is weten' zo'n ongelukkige uitspraak, er moet ten alle tijden nog een analyse en duiding van dat wat gemeten is plaatsvinden door een wetenschapper die vertrouwd is met de onderhavige materie. Dat modellen niet meer zijn dan een becijferde mening is een merkwaardige uitspraak. Alle modellen zijn idealisaties van de werkelijkheid, het zijn geen strikte weergaven van de werkelijkheid. Daardoor zijn modellen inderdaad inherent onzeker en dienen ze altijd bevraagd te worden.

Over die onzekerheid in relatie tot twijfel stelt Jacobs het volgende:

"Nee. Het gaat bij wetenschappelijke uitspraken om bewijslast. Wetenschap gaat over gereede twijfel. Twijfelen is je plicht als wetenschapper. Dat kan in deze tijd niet meer. Maar als je niet mag twijfelen, is er geen wetenschap. Hoe LinkedIn tot de conclusie komt dat mijn post 'desinformatie' is, weet ik niet. (...)"⁵⁰

Dit lijkt mij een correcte weergave. Wel is het zeer de vraag of er heden ten dage niet meer getwijfeld mag worden.

Vanuit twijfel, gaat Jacobs over naar desinformatie:

"Desinformatie bestaat in de wetenschap niet. Alles is informatie. Alles is onzeker en zelfs een natuurwet is geen wet. Het is een regelmatigheid. Dus het is een paradoxale term. Het gaat om de bewijslast. In mijn ogen bestaan "feiten" filosofisch gezien ook niet. (...) We moeten nederiger zijn ten aanzien van 'het weten' en 'niet-weten'. (...)"⁵¹

Van de citaten van Jacobs acht ik dit epistemisch gezien de meest interessante. Het klopt dat er enkel informatie is in wetenschap. De interpretatie van wetenschappelijke onderzoeksgegevens kan echter wel middels desinformatie foutief weergegeven worden aan het grotere publiek. Bewijslast is inderdaad van belang, dat geeft uitspraken gewicht. Dat feiten filosofisch niet zouden bestaan is een bewijs dat het inderdaad verstandig is om nederiger te zijn ten aanzien van het weten en niet-weten. Dit is een waarheidsrelativerende uitspraak van Jacobs. Dat wetenschappelijke bevindingen door de tijd heen verworpen kunnen worden door nieuw onderzoek en nieuwe vondsten, maakt niet dat er geen feiten bestaan.

50 "Desinformatie bestaat niet", 2022

51 "Desinformatie bestaat niet", 2022

Jacobs vervolgt over een Centrum van Wetenschapscommunicatie, een door minister Dijkgraaf op te richten wetenschapscentrum dat Nederlanders wil stimuleren om te gaan staan voor de wetenschappelijke feiten en degenen die ze verkondigen en het bieden van weerwoord aan hen die deze feiten en zij die ze verkondigen onder druk willen zetten:

*“De overheid wil deskundig zijn, haar mannetje staan en heeft er belang bij het narratief te beschermen. Persoonlijk vind ik zo’n desinformatiebrigade een politiek wapen die meer thuishoort in een dictatuur. Ik vraag me af wie zich voor zoiets onwetenschappelijks leent.”*⁵²

Jacobs heeft het hier over een overheidsorganisatie die bepaalt wat desinformatie is en wat niet. Desinformatiecommissies zijn in het verleden inderdaad gebruikt om censuur op te leggen, zij het dat ze niet exclusief zijn voorbehouden aan autoritaire regimes. Twee verdere citaten behoren tot dezelfde boodschap:

*“(…) Ik zie meer in het opleiden van burgers om informatie zelf beter te kunnen duiden. Dat de overheid zo’n bolwerk wil opzetten, geeft aan dat de overheid geen vertrouwen meer heeft in haar eigen burgers. (...) Dit centrum lijkt eerder een zendmast voor de overheid. Zelf pleit ik voor open dialoog.”*⁵³

*“Ja, ik ben bang dat er een soort “seal of approval” komt, een keurmerk dat aangeeft dat het “goedgekeurde informatie” is. Fact checken is echter zo onwetenschappelijk als maar zijn kan. Je krijgt dan wel en niet geoorloofde kennis, informatie of visies. (...)”*⁵⁴

Hub Zwart neemt een interessante intermediaire positie in, waarin standpunten van Persson en Jacobs verenigd worden. Dit zien we in de volgende uitspraken:

*“(…) Ik wil wel benadrukken: niemand moet de wetenschap zonder meer vertrouwen! Sterker nog, scepsis is een integraal onderdeel van de wetenschappelijke methode. Die scepsis mag ook vanuit het publiek komen, daar leer je alleen maar van als wetenschapper. Bescheidenheid siert de wetenschappers, zeker omdat wetenschap tegenwoordig steeds meer uit hele complexe vraagstukken bestaat.”*⁵⁵

Voorgaande passages zijn duidelijk in dezelfde lijn als die van Jacobs. Zwart pleit voor de twijfel en voor nederigheid van het weten en het niet-weten.

52 “Desinformatie bestaat niet”, 2022

53 “Desinformatie bestaat niet”, 2022

54 “Desinformatie bestaat niet”, 2022

55 “Niemand moet de wetenschap zonder meer vertrouwen”, Erasmus Magazine, laatste herziening op juni 21, 2022, <https://www.erasmusmagazine.nl/2022/06/21/niemand-moet-de-wetenschap-zonder-meer-vertrouwen/>

“Ja, dat is ook waar. Bij corona zag je hoe beleidsmakers afhankelijk werden van wetenschappelijke kennis. Het leek af en toe alsof de wetenschap de leiding had in het land en de politici volgden. Maar wetenschap is ook altijd controversieel. Van Dissel bijvoorbeeld werkte met voorspellende modellen, dat is hele geavanceerde wetenschap maar staat ook bol van de onzekerheden. Waar we naartoe moeten is dat iedereen ervan doordrongen raakt hoe complex wetenschap is. Hoe je die boodschap brengt, dat is heel ingewikkeld.”⁵⁶

In dit citaat is de echo van Persson aan te treffen: wetenschap wordt in het domein van de politiek gebracht, maar politici weigeren of kunnen wetenschappelijke informatie niet goed interpreteren en besluiten “de wetenschap” dan maar achteloos te volgen, maar wel binnen de spelregels van het politieke domein. Zwart stelt dat je niet rechtstreeks uit een epidemiologisch model conclusies kunt trekken en observeert dat politici zich inhoudelijk terugtrekken en procesmanager worden wanneer wetenschap betrokken raakt bij beleidsvorming. Dit terwijl van politici gevraagd wordt dat ze afwegingen maken tussen wetenschappelijke informatie en maatschappelijke overwegingen.

Om de drie visies te duiden volgt een weergave van Boudry’s standpunt aangaande waarheidsrelativisme:⁵⁷

Ten eerste, de stelling “ik geloof dat waarheid relatief is” ondermijnt zichzelf. Als het waar is dat waarheid relatief is, dan is de stelling zelf relatief en te verwerpen.

Ten tweede, relativisme is een positie waarmee kritiek en verantwoordelijkheidsgevoel wordt vermeden. Door alle beweringen relatief te maken wordt de deur geopend naar een aanval op de boodschapper met kritiek. Ter voorbeeld: Wetenschap is een narratief dat bedacht is door dode blanke mannen om hun overtuigingen over feiten en waarheden op te leggen aan anderen.

Ten derde, relativisme ondermijnt sociale conventies, omdat dit machtsstructuren zouden zijn. Een zo’n sociale conventie is dat we verantwoording nemen voor overtuigingen en gedragingen en dat we deze moeten kunnen verklaren wanneer we erop bevroegd worden.

Ten vierde, de overtuiging dat waarheid een universeel, objectief gegeven is, is een goede defensiestrategie tegen slechte concepten. Relativisme opent de deur naar relativering

⁵⁶ “Niemand”, 2022

⁵⁷ Maarten Boudry, “Why relativism is the worst idea ever”, Blog of the APA, meest recent herzien op juli 29, 2021, <https://blog.apaonline.org/2021/07/29/why-relativism-is-the-worst-idea-ever/>

over goede en slechte ideeën, overtuigingen, geloof en rechtvaardiging. Het is twijfelachtig of er zoiets bestaat als een slechte overtuiging in het relativisme. Relativisme moedigt ook niet aan om iets te leren van nieuwe informatie.

Echter, zijn er volgens Bell ook argumenten in te brengen tegen de funest geachte aard van waarheidsrelativisme, als volgt:⁵⁸

Het stellen van vragen is geen uniek kenmerk van wetenschappers noch waarheidsrelativisten. Het stellen van vragen betekent ook niet dat een onderwerp gerelativeerd wordt. Aanvullend is waarheidsrelativisme afkomstig van de oude Grieken, Protagoras voorop. Alle negatieve invloed die wordt toegeschreven aan waarheidsrelativisme als onderdeel van het post-waarheidstijdperk hebben kennelijk in de duizenden jaren hieraan voorafgaand geen voet aan de grond kunnen krijgen.

Feitencontrole:

Bewering: Waarheidsrelativisme is een vruchtbare voedingsbodem voor desinformatie.

Pro-argument: Waarheidsrelativisme wordt nogal eens gebruikt om ogenschijnlijk kritische vragen te stellen zonder onwettelijke antwoorden te respecteren. Op zo'n moment al dan niet tegen beter weten in vasthouden aan informatie zonder rechtvaardiging is niet intellectueel deugzaam. Blijvende twijfel, door het ongelijk nimmer toe te geven heeft geen plaats in een oprechte zoektocht naar het ware. Dit wordt pijnlijk zichtbaar in de politiek, waar wetenschap de inzet wordt van retorica, mediocratie en ideologische strijd in plaats van het respecteren van wetenschappelijke doelen.

Contra-argument: Waarheidsrelativisme blijkt net als desinformatie oudere wortels te hebben dan veelal gedacht. Sinds 2016 is het echter pas relevant in relatie tot desinformatie. Wetenschap, informatie in bredere zin, behoren kritisch bevraagd te worden. Dat geeft blijk van een kritische geest. Het risico bestaat anders dat desinformatiecommissies besluiten wat waar en onwaar is. Bescheidenheid in het aanzicht van complexiteit draagt bij aan epistemische ontwikkeling.

Conclusie: De bewering is waar. Waarheidsrelativisme heeft geleid tot een veelzeggende uitspraak van een van de perschefs van Trump, Sean Spicer: "*Sometimes we can disagree with the facts.*"⁵⁹ Zowel desinformatie als waarheidsrelativisme kwamen al voor in

58 Jacob Bell, "Protagoras & Relativism", *Classical Wisdom*, geraadpleegd op juli 25, 2022, <https://classical-wisdom.com/philosophy/pre-socratics/protogoras-relativism/>

59 "Sean Spicer: We can disagree with the facts", *BBC News*, meest recent herzien op januari 23, 2017, <https://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-38724047>

de oudheid, maar digitalisering heeft tot een zeer sterk verbond tussen beide concepten geleid welke ieder respect voor waarheid en ethiek van onderzoek ondermijnt.

6. Elf honden voor de politiek

In de Nederlandse politiek wordt door de meeste Tweede Kamerfracties, maar ook op het niveau van andere overheden gemeend dat desinformatie een politiek probleem is dat leidt tot maatschappelijke polarisatie, beïnvloeding van verkiezingen en ondermijning van democratie en rechtsstaat.⁶⁰⁶¹⁶²⁶³ Dit leidt tot de volgende bewering: **Desinformatie is een politiek probleem.**

In het veranderde medialandschap staat een relatief kleine groep internationaal opererende internetdiensten centraal, die hierdoor ook een grote impact op lokale democratische processen kunnen hebben.⁶⁴

Alle pogingen om desinformatie tegen te gaan om de open, vrije en democratische samenleving te beschermen staan op gespannen voet met de het behoud van rechten als de vrijheid van meningsuiting, persvrijheid en het recht op vrije nieuwsgaring. Inperking hiervan wordt doorgaans als onwenselijk gezien.⁶⁵ De term desinformatie is vooralsnog een beleidsterm, maar kent nog geen juridisch begrip: desinformatie bedenken, ontwerpen en/of verspreiden is dan ook (nog) niet verboden.

Nederlandse desinformatie is vooral van het type nepnieuws waarin de onzindimensie sterk is vertegenwoordigd. Dit leidt in toenemende mate tot een gepolariseerde maatschappij. In de Tweede Kamer krijgt desinformatie groeiende aandacht met moties die het kabinet verzoeken desinformatie en aanverwante problemen te adresseren.

60 "Desinformatie", Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, geraadpleegd op mei 30, 2022, <https://www.nctv.nl/onderwerpen/desinformatie>

61 "Handreiking desinformatie: meerdere opties om er verantwoord mee om te gaan", Rijksoverheid, laatste herziening op februari 2, 2022, <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws/nieuws/2022/02/09/handreiking-desinformatie-meerdere-opties-om-er-verantwoord-mee-om-te-gaan>

62 "Maatschappelijke onrust en desinformatie", VNG, geraadpleegd op mei 30, 2022, <https://vng.nl/rubrieken/onderwerpen/maatschappelijke-onrust-en-desinformatie>

63 Eric de Kluis, "Desinformatie: houd je bij de feiten", Binnenlands Bestuur, Meest recent herzien op februari 9, 2022, <https://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/desinformatie-niet-ontkennen-maar-met-de-juiste-feiten-komen>.

64 IViR, *Het juridisch kader voor de verspreiding van desinformatie via internetdiensten en de regulering van politieke advertenties* (Amsterdam: december 2019), Universiteit van Amsterdam, 11, https://www.ivir.nl/publicaties/download/Rapport_desinformatie_december2019.pdf

65 Ibid.

Aanvullend is er vanuit het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties een campagne gestart ten behoeve van mediawijsheid en heeft het voor verschillende overheidsniveaus, een desinformatiestrategie gepresenteerd.⁶⁶

Al zijn er duidelijke overeenkomsten, definieert de Europese Commissie desinformatie anders dan de Rijksoverheid: *“Aantoonbaar foute of misleidende informatie die wordt gecreëerd, gepresenteerd en verspreid voor economisch gewin of om het publiek opzettelijk te bedriegen, en die schade in het publieke domein kan veroorzaken.”*⁶⁷

Door deze definitie te gebruiken zijn alle expressies die te typeren zijn als commerciële reclames, politieke betogen, nieuwsartikelen, medische claims, complottheorieën, blogs posts, politieke advertenties, tot e-mails, posts op sociale media, vlogs en privéberichten via media zoals WhatsApp, Telegram of Facebook mogelijke bronnen van desinformatie.⁶⁸

Desinformatie is volgens de Europese Commissie op de volgende zes manieren een probleem.⁶⁹

1. Het vertrouwen in de media verminderd en zo ook in onze democratie “doordat de burgers minder in staat zijn weloverwogen beslissingen te nemen.”
2. Desinformatie kan invloed hebben op de vrijheid van meningsuiting doordat mensen gelimiteerd worden in hun vrije nieuwsgaring.
3. Het leidt tot verminderd vertrouwen in de wetenschap.
4. Het leidt tot een grotere populariteit van radicale en extremistische ideeën en activiteiten.
5. Het kan door buitenlandse actoren ingezet worden om specifieke maatschappelijke debatten te beïnvloeden.
6. Het kan ingezet worden om het nationale verkiezingsproces te beïnvloeden en de nationale veiligheid in gevaar te brengen.

Los van de definities de Europese Commissie en de nog te presenteren definities van de Rijksoverheid en een nieuwe definitie worden meerdere inhoudelijke uitingen van desinformatie al per wet gereguleerd. Smaad, laster, belediging en verkiezingsfraude zijn al verboden en strafrechtelijk vervolgbaar. Aanvullend daarop zijn er civielrechtelijke

66 IViR, Het juridisch kader, 12

67 IViR, Het juridisch kader, 16

68 IViR, Het juridisch kader, 18

69 IViR, Het juridisch kader, 21

middelen om misleidende reclame, het bedrijven van oneerlijke handel, inbreuk op eigendomsrecht en verwijtbaar onjuiste perspublicaties tegen te gaan.⁷⁰

De coronapandemie heeft het vertrouwen in nieuws- en informatiebronnen binnen 12 maanden aanzienlijk doen dalen. Het aantal Nederlanders dat sociale media vertrouwt, ligt op 35%, voor reguliere nieuwsmedia is dit gedaald naar 53%. Misleidende informatie wordt een steeds groter probleem geacht: 50% van de mensen is deze overtuiging toegedaan. Zestig procent van de Nederlanders veronderstelt dat misleidende nieuws het stemgedrag bij verkiezingen beïnvloedt; 58% acht zichzelf informatiewijs genoeg om misleiding te herkennen.⁷¹

Communicatiewetenschapper Möller vindt het verwijt inzake de coronapandemie dat reguliere nieuwsmedia vooral 'de gevestigde orde' dienen, niet geheel onterecht: *"In het begin van de crisis was weinig ruimte voor kritiek. Daar hebben ze gelijk in. Dat is niet wat wij in een democratie willen, dat slechts één mening de ruimte krijgt."*⁷²

Een kleine, maar groeiende groep heeft geen vertrouwen meer in reguliere nieuwsmedia en wendt zich af van dit instituut. Daarmee nemen deze mensen niet meer dezelfde feiten waar als de rest van de samenleving. Xandra Schutte, hoofdredacteur van De Groene schrijft: *"Zelfs wij krijgen opzeggingsbrieven van lezers die zeggen dat wij niet meer kritisch zijn en dat ze hun eigen nieuws wel zoeken. Dat hoorden we voorheen nooit."*⁷³

Het vertrouwen in sociale media was al laag en is verder gedaald: 42%. Nederlanders in alle leeftijdscategorieën wantrouwen nieuws op sociale media meer dan dat ze het vertrouwen. Het vertrouwen in betrouwbare resultaten via zoekmachines ligt op 50%.⁷⁴ Het onderwerp waar het meest gevreesd wordt voor misleidende informatie, is het coronavirus. Betrokkenen die het meest verdacht worden van het verspreiden van misleidende informatie over het coronavirus zijn activisten, daarna op gepaste afstand gevolgd door regering, politici, nieuwsorganisaties en beroemdheden. Drie op de vier Nederlanders

70 IViR, Het juridisch kader, 18

71 Swantje Brennecke, Edmund Lauf, Commissariaat van de Media, *Digital News Report 2021 Nederland*, hoofdstuk 5 Vertrouwen in het nieuws, <https://www.mediamonitor.nl/nieuws/digital-news-report-nederland-2021-covid-19-zorgt-voor-toename-nieuwsgebruik-interesse-en-vertrouwen/>

72 Brennecke, Lauf, *Digital News Report 2021*, 41-42

73 Brennecke, Lauf, *Digital News Report 2021*, 42

74 Ibid.

denken wekelijks of vaker nepnieuws tegen te komen. Facebook is de online bron die in de meeste landen als voornaamste boosdoener wordt aangewezen.⁷⁵

Met name het toenemende wantrouwen onder de groep jonge Nederlanders (van 15 naar 19 procent van de 18 tot en met 24-jarigen en van 13 naar 17 procent van de 25 tot en met 34-jarigen) is opvallend. 20 procent van de jongeren (18-24 jaar) is volgens een peiling van het onderzoeksbureau Motivaction in 2021 zelfs van mening dat journalisten en nieuwsorganisaties zich schuldig maken aan mis- en desinformatie.⁷⁶ Ondanks deze uitkomst blijkt een meerderheid de journalistiek te vertrouwen. Met name nieuwsmerken als het NOS Journaal, op afstand gevolgd door RTL Nieuws en Nu.nl genieten vertrouwen.⁷⁷ Het vertrouwen in de publieke omroep is sterker dan het vertrouwen in commerciële omroepen. Wantrouwen in de publieke omroep wordt gevoed door de gedachte dat de onafhankelijkheid van publieke omroepen twijfelachtig is omdat ze afhankelijk zijn van overheidssubsidies. Anderzijds wordt er van commerciële omroepen gedacht dat ze vooral geld willen verdienen en daardoor het bedrijfsleven sympathieker zullen belichten.⁷⁸

Feitencontrole:

Bewering: Desinformatie is een politiek probleem.

Pro-argument: Diverse rapporten tonen aan dat desinformatie een probleem is voor politiek en maatschappij. Desinformatie blijkt het vertrouwen te doen afnemen en het wantrouwen te doen toenemen. Dit raakt alle aspecten van de maatschappij.

Contra-argument: Tegenwoordig is het een populair woordgebruik in de Tweede Kamer dat er een probleem gecreëerd is, dit wordt door diverse politici gezegd over het stikstofdossier. Gelet op het feit dat er in het verleden door overheden diverse committees, commissies en bureau's zijn opgericht die de waarheid moesten beschermen, is het niet onmogelijk dat desinformatie ten dele een gecreëerd probleem is.

Conclusie: Desinformatie is een politiek probleem, maar of dit probleem louter extern is of ook intern is een goede vervolgvraag die nu nog niet met zekerheid kan worden beantwoord. Later in de tekst volgt hierop nadere verdieping. De bewering is waar.

⁷⁵ Brennecke, Lauf, *Digital News Report 2021*, 47

⁷⁶ Brennecke, Lauf, *Digital News Report 2021*, 51-52

⁷⁷ Brennecke, Lauf, *Digital News Report 2021*, 44-45

⁷⁸ Brennecke, Lauf, *Digital News Report 2021*, 55-58

7. De Spin

Ter inleiding de definitie van desinformatie van de Rijksoverheid: *“Desinformatie is onware, inaccurate of misleidende informatie die met opzet wordt gemaakt en verspreid om geld te verdienen of om een persoon, sociale groep, organisatie of land te schaden.”*⁷⁹

In dit tekstdeel zal toegelicht worden wat de sterktes en zwaktes zijn van deze definitie en wordt een poging ondernomen om een voor zover bekend originele definitie te presenteren. De bewering is als volgt: **Desinformatie is een tot op heden onvolmaakt gedefinieerd fenomeen.**

Voorgaande definitie van de Rijksoverheid is een vrij gangbare, zeker in mediapublicaties, maar ook in academische werken. Het is een definitie welke mogelijk dicht bij de opvatting volgens gezond verstand ligt. Het is een gangbare, eenvoudig te begrijpen definitie. De kracht van de definitie is dat het een breed toepasbare is. Het positioneert desinformatie als factor in de maatschappij, of maatschappijen, met een schadelijke uitwerking. Problematisch aan de definitie is dat het niet in voldoende mate andere concepten uitsluit. Dit blijkt ook uit het gegeven dat de Rijksoverheid aanvullende definities opgeeft voor misinformatie en nepnieuws. Kennelijk is in ieder geval de Rijksoverheid er niet in geslaagd een definitie op te stellen welke in voldoende mate intrinsiek iets zegt over desinformatie, maar extrinsiek ook dusdanig informatierijk is dat verdere toelichting overbodig is.

Tegelijkertijd bevat de definitie van de Rijksoverheid ook diverse zwaktes. Het is een zeer stellige en morele definitie, gelet op oordelen als onwaar, inaccuraat en misleidend. Ook worden er doelen toegekend aan mensen of organisaties die achter de desinformatie zouden zitten. Ook wordt er geen antwoord gegeven op de vraag wat desinformatie intrinsiek is. Hiermee wordt bedoeld dat de genoemde doelen allen extern gericht zijn. Het is alsof de sport voetbal beschreven wordt als: de bal tussen de palen schieten en zodoende scoren. Later in de tekst zal duidelijk worden dat de gegeven definitie lang niet alle voorbeelden van desinformatie bestrijkt.

79 "Desinformatie en nepnieuws", Rijksoverheid, geraadpleegd op mei 25, 2022, <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws>

Zoals bijna alle definities, is ook de definitie van desinformatie niet onschuldig en niet zonder gevolgen. Dat de definitie van de Rijksoverheid een sturende is, in de zin dat desinformatie een schadelijke uitwerking heeft, maakt dat mensen geneigd zijn desinformatie door een negatieve lens te bezien. Dit bemoeilijkt een goede discussie over desinformatie en de gevolgen ervan. De consequentie van een ontoereikende definitie is dat discussie over desinformatie zelf aan onwaarheden, onnauwkeurigheden en misleiding ten prooi valt, waardoor er desinformatie over desinformatie ontstaat. Daardoor hoeft informatie die als desinformatie betiteld wordt, dit niet te zijn, wat critici wind in de zeilen geeft die stellen dat het begrip desinformatie vooral gebruikt wordt door overheden om censuur toe te passen en overheidsnarratieven te versterken. Als slechts één betrokkene zeggenschap heeft over wat waarheid is, leidt dit tot een epistemische onbalans. De opgerichte desinformatiecommissies zijn niet in staat goed werk te verrichten indien er een geen goede definitie van desinformatie is. In het minst gunstige geval zullen deze commissies geneigd zijn tot zeer bevooroordeelde evaluaties van wat wel en wat geen desinformatie is.

Eerder in de tekst is vastgesteld dat desinformatie een oude oorsprong heeft: politiek, militair, in de media. We treffen het ook aan in commerciële omgevingen, met name reclame-uitingen. Dit leidt ertoe dat desinformatie ten alle tijden met een bepaald belang en/of doel in de wereld wordt geprojecteerd, zoals aangegeven in de definitie van de Rijksoverheid: “(...) *om geld te verdienen, of om een persoon, sociale groep, organisatie of land te schaden.*”⁸⁰

Het problematische van bovenstaande deeldefinitie is dat dit de doelen louter extern gericht maakt. Anders gesteld kunnen we door deze definitie van desinformatie enkel uitspraken doen over de doelen van de desinformatie en niet over intrinsieke factoren van desinformatie: dat wat desinformatie is. Het eerste aspect van de deeldefinitie van de Rijksoverheid is de volgende: “*Desinformatie is onware, inaccuraat of misleidende informatie die met opzet wordt gemaakt en verspreid (...)*”.⁸¹

80 Ibid.

81 Ibid.

Er zijn vier redenen waarom ook deze deeldefinitie problematisch is:

1. Desinformatie hoeft niet onwaar te zijn. Desinformatie blijkt veelal meer succesvol te zijn wanneer het gehuld wordt in waarheid, halve waarheden, leugens, geruchten, overtuigingen en retorica die inspeelt op het emotionele gemoed van de mens, onze (voor)oordelen en geharde maatschappelijke scheidslijnen. Bij desinformatie wordt niet zelden gedacht aan groots opgezette en doorwrocht georganiseerde misleidende, leugenachtige campagnes waar betaalde 'internet trolls' de desinformatie actief verspreiden. Desinformatie blijkt veel complexer. Indien desinformatie enkel zou berusten op leugens zou het veelal snel doorzien worden. Desinformatie is sterk afhankelijk van mensen die nietsvermoedend, hooguit vaagvermoedend informatie delen waarvan ze de herkomst en de epistemische waarde niet goed hebben gecontroleerd.⁸²
2. Desinformatie hoeft niet inaccuraat te zijn. De beste desinformatie heeft niet als doel om te overtuigen, maar wil verwarring zaaien. Het richting een filter of echokamer duwen zorgt juist voor het innemen van een positie en zet mensen mogelijk aan tot het ondernemen van actie. Door het zaaien van verwarring worden de overtuigingen van mensen continu aan kritiek, twijfel en sabotage onderworpen, hetgeen niet zelden leidt tot het overdenken van de zaak die voorligt, keuzestress en uiteindelijk besluiteloosheid waardoor actie uitblijft en men blijft steken in verontwaardiging en ophef.⁸³
3. Desinformatie hoeft niet misleidend te zijn. Het vermaakt, verward en overlaadt de doelgroep. Het is snel verspreid, doorlopend aanwezig, repeterend en het ontbreekt aan een toewijding aan consistentie van informatie. Dit is een belangrijk onderscheid met gangbare overtuigingen over reguliere communicatie. Reguliere communicatie is idealiter waarheidsgetrouw, geloofwaardig en vermijdt tegenstrijdigheid. In plaats van misleiding, wordt de doelgroep verleid toe te geven aan cognitieve gemakzucht, waardoor incorrecte informatie niet meer onderscheiden wordt van correcte informatie. Mensen blijken zelfs in situaties waarin ze weten dat ze beducht moeten zijn voor desinformatie geneigd om in beperkte mate informatieonderscheid te kunnen maken.⁸⁴
4. Desinformatie hoeft niet met opzet te worden gemaakt en verspreid. Online zoekmachines en social media platforms gebruiken data om een op de persoon

82 "Disinformation campaigns are murky blends of truth, lies and sincere beliefs – lessons from the pandemic", The Conversation, laatste herziening op juli 23, 2020, <https://theconversation.com/disinformation-campaigns-are-murky-blends-of-truth-lies-and-sincere-beliefs-lessons-from-the-pandemic-140677>

83 "Russian misinformation seeks to confound, not convince", Scientific American, laatste herziening op maart 28, 2022, <https://www.scientificamerican.com/article/russian-misinformation-seeks-to-confound-not-convince/>

84 "The Russian firehose of falsehood propaganda model", RAND Corporation, geraadpleegd op mei 12, 2022, <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>

toegespitste internetervaring te bieden. Daardoor krijgen mensen vooral webpagina's en informatie te zien waar onze interesse reeds naar uitgaat, informatie waar we geneigd zijn het mee eens te zijn. Daarentegen worden mensen weinig geconfronteerd met informatie die hen aan het denken zet of van gedachten en/of overtuigingen doet veranderen. Psychologisch zijn mensen geneigd om ideeën waar ze herhaaldelijk mee in contact komen te aanvaarden. Dit principe wordt versterkt wanneer hetzelfde idee door meerdere bronnen wordt verspreid. Het idee is dan dat wanneer er veel wordt gesproken over een onderwerp, het tegelijkertijd een belangrijk onderwerp is waarvan men iets moet vinden. Dat populariteit geen synoniem is voor epistemische kwaliteit is een concept waar velen aan voorbij gaan.⁸⁵

Drie voorbeelden van (des)informatie welke niet onwaar, noch inaccuraat, noch misleidend zijn werden gegeven in een opinieartikel door Jona van Loenen, financieel- en bedrijfseconoom en werkzaam bij een fintechonderneming:⁸⁶

Ten eerste: *“Op 23 maart 2020. Toen hij als alternatief voor de volledige lockdown die als dom werd bestempeld, plots kwam met een slim alternatief. Met één woord snoerde hij iedereen de mond. Want hoe kan je als weldenkend mens nu tegen een intelligente lockdown zijn?”*

Het is de kracht van een frame. Waarbij het de kunst is dat een deel verborgen blijft, terwijl een ander deel bewust naar voren wordt gebracht. Om zo de luisteraar naar een andere interpretatie van dezelfde werkelijkheid te leiden. (...)”

Ten tweede: *“Op eenzelfde manier kwam in Amerika de groep die strijdt tegen abortus met een nieuwe term voor de verwerping ervan. Niet meer tegen abortus, maar pro life. Waarbij de voorstanders van abortus logischerwijs tégen het leven waren. Het is het venijnige van een frame: een aanval erop zal het alleen maar versterken. (...)*”

Ten derde: *“Maar het meest gebruikte frame is wel de term ‘bubbel’. Voor dotcom in 2000. Voor vastgoed in 2008. En de schuldenbubbel van nu. Iets wat zo onschuldig klinkt, terwijl het gevaar gigantisch is. Een ‘huizenluchtbel’ is in feite een ‘huizentumor’. Het is kwaadaardig, groeit ongeremd door en kent zonder behandeling vaak een dodelijke*

85 “Information Overload Helps Fake News Spread, and Social Media Knows It”, Scientific American, laatste herziening op december 1, 2020, <https://www.scientificamerican.com/article/information-overload-helps-fake-news-spread-and-social-media-knows-it/>

86 “Opinie: Als geen ander weet Rutte te goochelen met woorden”, de Volkskrant, laatste herziening op januari 22, 2021, <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-als-geen-ander-weet-rutte-te-goochelen-met-woorden~b37763e9/>

afloop. Het is de kracht, maar ook het gevaar van taal. Want het zijn de woorden, die ons ervan weerhouden om te zien wat zich daadwerkelijk afspeelt.”

Uit voorgaande tekst blijkt dat de definitie welke de Rijksoverheid aan desinformatie geeft niet zozeer foutief is, maar tegelijkertijd niet toereikend is. Met name ten aanzien van intrinsieke kenmerken van desinformatie en de wijze van verspreiding blijkt de kwestie genuanceerder en complexer te zijn. Om die reden zal er in het vervolg van de tekst worden gezocht naar andere definities van desinformatie en wel uit de academische literatuur. Het doel is om een aanscherping te realiseren die het mogelijk maakt om een nieuwe definitie van desinformatie te presenteren met minder leemten dan de definitie van de Rijksoverheid. Dit is geen puur academische exercitie, gelet op het gegeven dat er op basis van de bestaande definitie beleid wordt gemaakt waar alle Nederlanders bewust of onbewust dagelijks mee geconfronteerd worden.

Jaster en Lanius hanteren zeven dimensies van nepnieuws in *The Epistemology of Fake News*. Jaster en Lanius zijn het oneens met het nagenoeg gelijkstellen van nepnieuws aan desinformatie. Om die reden zal er eerst verklaard worden waarom nepnieuws een subtype van desinformatie is, wat het nagenoeg gelijkstellen van de begrippen rechtvaardigt. Vervolgens zullen dezelfde zeven dimensies om nepnieuws te definiëren, als gegeven door Jaster en Lanius, gebruikt worden om desinformatie nader te definiëren. Uiteindelijk zal er, door het presenteren van een eigen definitie van desinformatie, een poging gewaagd worden om duidelijk te maken dat er sprake is van een informatiemilieu waar desinformatie een onderdeel van uitmaakt.

Desinformatie en nepnieuws kunnen nagenoeg gelijkgesteld worden aan elkaar om meerdere redenen, allereerst een nadere duiding van nepnieuws:⁸⁷

Ten eerste stelt Habgood-Coote dat nepnieuws een begrip is dat wordt gekenmerkt door semantische instabiliteit. Dit houdt in dat verschillende mensen het woord op zeer verschillende manieren gebruiken, dat de betekenis zeer veranderlijk is in een relatief beperkte tijdspanne en/of dat het woord of het gebruik ervan dusdanig onzinnig is dat iedere poging tot definiëren een nutteloze of heilloze exercitie is. Academici zouden zich

87 Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann, *The Epistemology of Fake News* (Oxford: Oxford University Press, 2021), 4-5

daarom volgens Habgoot-Coote moeten onthouden van gebruik van de term nepnieuws.

Ten tweede stelt Habgoot-Coote dat de term nepnieuws overbodig is, omdat gebruik ervan niet nodig is om onderliggende epistemische problemen te verklaren. Habgoot-Coote beargumenteert dat we al voldoende vocabulaire hebben om misleiding uit te drukken en maakt de volgende opsomming: Miscommunicatie, onzin spuien, valse bewering, valse implicatie, onbetrouwbaar zijn, de feiten verdraaien, bevooroordeeld zijn en propaganda.

Ten derde stelt Habgoot-Coote dat nepnieuws verworpen is tot een schimpwoord waarmee een ander persoon die kritiek uit over een onderwerp in diskrediet wordt gebracht. Beschimpingen en scheldwoorden hebben geen plaats in academisch discours.

De Raad van Europa ziet propaganda, nepnieuws en desinformatie als grotendeels overlappende fenomenen die wat verschillen in methode. De UNESCO draait de voorgestelde indeling van het informatiemilieu om en stelt dat misinformatie, desinformatie en een derde term, malinformatie vormen van nepnieuws zijn. Hierbij moet opgemerkt worden dat deze indeling deel uitmaakt van een handboek voor journalistieke opleiding. De mogelijkheid bestaat dat nepnieuws daardoor als centraal uitgangspunt is genomen. Curieus genoeg heet het handboek '*Journalism, 'Fake News' & Disinformation*', waarmee in de titel wél onderscheid gemaakt wordt tussen nepnieuws en desinformatie en het woord nepnieuws ook nog eens doorstreept is.⁸⁸ Een blik op meerdere academische artikelen biedt geen aanvullende handvatten. Bernecker, Flowerree, Grundmann, Jaster en Lanius adviseren derhalve om het concept van Carnapiaanse explicatie toe te passen: Het vervangen van een vaag en onnauwkeurig concept van desinformatie, misinformatie en nepnieuws door een nieuwere, meer nauwkeurige definitie met als doel een welbepaald probleem op te lossen. Eenzelfde begrip kan dus op diverse manieren geëxpliciteerd worden al naargelang het beoogde doel.

Nu volgen de zeven dimensies van nepnieuws volgens Jaster en Lanius.⁸⁹

88 Cherilyn Ireton, Julie Posetti, '*Journalism, 'Fake News' & Disinformation*', 44-55, published in 2018 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, France, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265552>

89 Romy Jaster, David Lanius, "Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 25-27

1. De Waarheidsdimensie: Nepnieuws mist waarheid en waarachtigheid. Bijna alle academici zijn het erover eens dat nepnieuws een element van onwaarheid heeft, zo niet noodzakelijkerwijs onwaar is. Er zijn echter ook academici die menen dat nepnieuws niet over waarheid, maar veeleer over misleiding gaat.
2. De Misleidingsdimensie: Nepnieuws bevat een element van bedrieglijkheid, volgens de meeste definities van nepnieuws is dit bewust. Het is veelal onduidelijk wat het doel van de misleiding is. Het zou zowel over misleiding inzake de toestand in de wereld kunnen gaan, als dat het iets zou kunnen zeggen over het gemoed waarin de bedenker, ontwerper of verspreider van nepnieuws verkeert. Doorgaans wordt echter gesteld dat er een intentie is om te misleiden over de inhoud van de informatie, dat wil zeggen een epistemische intentie. Dit is echter niet het enige criterium; andere motieven kunnen financieel of politiek van aard zijn.
3. De Onzindimensie: Nepnieuws bevat een element van onzin. Bedenkers, ontwerpers en verspreiders van desinformatie hebben een zekere mate van onverschilligheid ten opzichte van waarheid. Wanneer mensen die blootgesteld zijn aan nepnieuws gewezen wordt op de onjuistheid van de informatie, leidt dat niet of in beperkte mate tot gedragsverandering. In de Engelse literatuur wordt dit fenomeen doorgaans *'bullshitting'* genoemd. Dit betekent zoiets als het spuien van onzin.
4. De Verschijningsdimensie: Nepnieuws bootst correcte, reguliere informatie na. Nepnieuws blijkt het beste te werken wanneer het overkomt alsof het waarheidsgetrouw is. Niet zelden worden journalistieke formules en formats gekopieerd om de schijn van professionaliteit op te wekken.
5. De Uitkomstdimensie: Nepnieuws wordt dusdanig bedacht, ontworpen en verspreid dat ervan uit wordt gegaan dat de doelgroep misleid wordt, op z'n minst ten dele.
6. De Viraliteitsdimensie: Nepnieuws is bedoeld om op grote schaal verspreid te worden ten behoeve van maximale uitkomsten. Nepnieuws wordt snel en niet zelden ongecontroleerd verspreid. Diverse onderzoeken tonen nota bene aan dat

de verspreiding van desinformatie sterke gelijkenissen toont met de verspreiding van een biologisch virus in een organisme.

7. De Mediadimensie: Nepnieuws is een fenomeen van internet en/of sociale media. Eerder in de tekst werd al duidelijk dat nepnieuws veel ouder is dan internet en/of sociale media, het is dan ook geen noodzakelijk criterium. Wel bestaat er brede consensus over hoe desinformatie een grote vlucht heeft genomen door internet en/of sociale media.

Eerder is vastgesteld dat bestaande definities van desinformatie, misinformatie en nepnieuws ontoereikend zijn. Dit leidt tot de volgende, nieuwe definitie van desinformatie: Informatie verwordt tot desinformatie wanneer het epistemische ontwerp, de verspreiding en/of de inhoud van de informatie op misleidende en/of onachtzame wijze resulteren in een verstoring, verwarring en/of onbegrip van onze ervaring van de feitelijke toestand van de wereld.

Ter duiding: De menselijke ervaring van de feitelijke toestand van de wereld maakt onderdeel uit van een informatiemilieu waarin organische, niet-organische en technologische factoren samen een ecosysteem vormen dat vervuild wordt door desinformatie. Desinformatie is een disfunctioneren van het informatiemilieu, niet onvergelijkbaar met hoe een rughernia leidt tot een disfunctie van het menselijke bewegen.

Om de nieuwe voorgedragen definitie van desinformatie te toetsen, zal de definitie weer langs de meetlat van de zeven dimensies zoals gegeven door Jaster en Lanius gelegd worden.

1. De Waarheidsdimensie: Aan de waarheidsdimensie wordt voldaan door te verwijzen naar de feitelijke toestand in de wereld. Waarheid is een eigenschap of een fenomeen dat strookt met de feiten of de werkelijkheid. De werkelijkheid zou ook gelezen kunnen worden als synoniem van de toestand in de wereld.

2. De Misleidingsdimensie: Aan de misleidingsdimensie wordt voldaan door gebruik van woorden als “misleidende”, “onachtzaam”, “verstoring”, “verwarring”, “onbegrip” en

“vervuild”. Op onachtzaam en onbegrip na vereisen genoemde woorden een activiteit en zijn ze makkelijk om te zetten in werkwoorden: misleiden, verstoren, vervuilen. Dit zegt iets over het bedrieglijke aan de zijde van de bedenker en ontwerper van desinformatie. De woorden “onachtzaam” en “bedoeld” hebben betrekking op de verspreider van desinformatie. Het verspreiden van desinformatie zou zowel bewust kunnen gebeuren als zonder zorg of oplettendheid. Ten slotte hebben de woorden “misleiding”, “verstoring”, “verwarring” en “onbegrip” betekenis voor de ontvangers, dat wil zeggen de doelgroep van de desinformatie.

3. De Onzindimensie: Onachtzaamheid is het centrale begrip aangaande de onzindimensie. Bij de originele uitleg van deze dimensie van Jaster en Lanius konden we al lezen dat: *“Bedenkers, ontwerpers en verspreiders van desinformatie hebben een zekere mate van onverschilligheid ten opzichte van waarheid.”*

Onachtzaamheid en onverschilligheid zijn gangbare synoniemen. Het informeert in de context van de onzindimensie over alle belanghebbenden binnen het informatiemilieu: Bedenkers en ontwerpers kunnen onachtzaam zijn over de epistemische waarde van de door hen voortgebrachte informatie, verspreiders kunnen onachtzaam zijn over de gevolgen van verspreiding en ontvangers kunnen onachtzaam zijn over de inhoud van informatie en de inhoud zonder of met geringe controle voor waar aannemen.

4. De Verschijningsdimensie: Hier is inzake desinformatie een parallel met de bekende allegorie van de grot van Plato. Door gebruik te maken van ogenschijnlijk professionele journalistieke formats wordt er een simulacrum gecreëerd waardoor mensen ten prooi kunnen vallen aan de duisternis van desinformatie en hun zoektocht naar het licht van kennis en waarheid verhinderd wordt. Er is enerzijds het beeld van een waarheidsgetrouwe representatie en anderzijds een beeld dat doelbewust vervormd is om de schijn van waarheidsgetrouwdheid te geven. Dit laatste leidt tot misleiding, onachtzaamheid, verstoring, verwarring, onbegrip en vervuiling van de menselijke ervaring van de feitelijke toestand van de wereld.

5. De Uitkomstdimensie is verankerd in de definitie door de woorden *“misleidende en/of onachtzame wijze resulteren in een verstoring, verwarring en/of onbegrip van onze ervaring van de feitelijke toestand van de wereld.”*

Op basis van voorgaande citaat wordt ervan uitgegaan dat desinformatie een uitkomst biedt die leidt tot het disfunctioneren van het informatiemilieu.

6. De Viraliteitsdimensie: Hiervoor moet vooral gekeken worden naar gebruik van het woord informatiemilieu. Eerder werd een vergelijking gemaakt met rughernia, maar de verspreiding van desinformatie wordt door diverse deskundigen veeleer vergeleken met de wijze van besmetting door een virus. Dit leidt ertoe dat diverse betrokkenen in het informatiemilieu bewust of onbewust bijdragen aan de virulentie van desinformatie.

7. De Mediadimensie: Deze dimensie is tweeledig. Enerzijds zijn er de media als onderdeel van het journalistieke werk en een social media-product waar softwarebedrijven aan verdienen. Anderzijds zijn zulke media zelf onderdeel van het informatiemilieu waar desinformatie een dysfunctie van is. Alle betrokkenen en belanghebbenden in dit informatiemilieu zijn voor elkaar en ten opzichte van elkaar media.

Het voorgaande maakt duidelijk dat nepnieuws slechts als een vorm ofwel subtype van desinformatie gezien moet worden in een journalistieke en/of (multi)mediale context. Samengevat worden alle belanghebbenden en betrokkenen binnen het informatiemilieu op integrale wijze geïncorporeerd in de door mij voorgestelde definitie van desinformatie.

Feitencontrole

Bewering: Desinformatie is een tot op heden onvolmaakt gedefinieerd fenomeen.

Pro-argument: Overheden, politici, academici en burgers blijken er sterk van elkaar verschillende definities van desinformatie op na te houden. Dit maakt het moeilijk om het probleem te adresseren. Het geeft een aanvullend probleem: Eerder in de tekst werd geconcludeerd dat desinformatie een vruchtbare voedingsbodem voor waarheidsrelativisme is.

Contra-argument: Hoewel waarheid niet relatief is, is het een gegeven dat mensen informatie verschillend interpreteren. Dit is al zo oud als Plato die treurde over het schrift en de voorkeur gaf aan het oefenen van zijn geheugen omdat het schrift de deur zou openen naar hermeneutiek en de deur zou sluiten naar kennis. Ten slotte is het de vraag of er wel zoiets bestaat als een foutloze definitie. Het is mijn inschatting dat diverse denkers de door mij voorgestelde definitie niet restrictief genoeg achten.

Conclusie: De bewering is waar. Hoewel goede definities het denken, onderzoeken en

discussiëren doorgaans ondersteunen, is het niet duidelijk of de onvolmaakte bestaande definities van desinformatie an sich een probleem vormen. Gelet op de vele politieke debatten, meningen bij praatprogramma's en academisch discours blijkt er voldoende mogelijkheid te zijn om desinformatie te duiden.

8. Onmiddellijke beloning

In dit korte hoofdstuk word uiteengezet hoe desinformatie er in formele taal uitziet. Don Fallis heeft deze conceptuele analyse gemaakt.⁹⁰

D1: Desinformatie is (nagenoeg) gelijk aan liegen:

Hypothese: Je desinformeert X dan en slechts dan

1. Je p zegt tegen X.
2. Je gelooft dat p onwaar is.
3. Door p te zeggen tegen X, verwacht je dat X p voor waar aanneemt.

D2: Desinformatie is onwaar.

Hypothese: Je desinformeert X dan en slechts dan

1. Je zegt dat p tegen X.
2. Je gelooft dat p onwaar is.
3. Door p te zeggen tegen X, verwacht je dat X p voor waar aanneemt.
4. p is onwaar.

D3: Desinformatie is misleidend.

Hypothese: Je desinformeert X dan en slechts dan

1. Je communiceert dat p aan X.
2. Je gelooft dat p onwaar is.
3. Door p te zeggen tegen X, verwacht je dat X p voor waar aanneemt.
4. p is onwaar.

D4: Desinformatie is distributie,

Hypothese: Je desinformeert X dan en slechts dan

1. Je verspreid informatie i.

⁹⁰ Don Fallis, "A Conceptual Analysis of Disinformation", 2009, <https://www.ideals.illinois.edu/items/15210>

2. Je gelooft dat p onwaar is.
3. Door i te verspreiden, verwacht je dat X p voor waar aanneemt.
4. p is onwaar.

D5: Desinformatie is misleiding van mensen met redelijke verstandelijke vermogens.

Hypothese: Je desinformeert X dan en slechts dan

1. Je verspreid informatie i .
2. Je gelooft dat p onwaar is.
3. Door i te verspreiden, verwacht je dat X p voor waar aanneemt.
4. p is onwaar.
5. Het is redelijk voor X om van informatie i aan te nemen dat p .

D6: Desinformatie betreft misleidende inhoud.

Hypothese: Je desinformeert X dan en slechts dan

1. Je verspreid informatie i .
2. Je gelooft dat X onwaar is.
3. Door i te verspreiden, verwacht je dat X op basis van de inhoud van i , p voor waar aanneemt.
4. p is onwaar.
5. Het is redelijk voor X om van de inhoud van informatie i aan te nemen dat p .

D7: Desinformatie betreft informatie waarvan je gelooft dat het onwaar is.

Hypothese: Je desinformeert X dan en slechts dan

1. Je verspreid informatie i .
2. Je gelooft dat X onwaar is.
3. Je kunt redelijkerwijs verwachten dat X aanneemt dat X uit de inhoud van i , p afleidt.
4. p is onwaar.
5. Het is redelijk voor X om van de inhoud van informatie i aan te nemen dat p .

9. Uitgestelde beloning

Om vast te stellen hoe de epistemische inhoud van desinformatie gecategoriseerd zou kunnen worden, zullen twee elementen van een bewering onderzocht worden. Dit zijn waarheid en waarachtigheid, zowel de confirmatie als de negatie. Hiervoor wordt

ondermeer gebruik gemaakt van het taalkundige coöperatieprincipe, zoals onder andere uitgewerkt in de maxims van Paul Grice en onderwerpen als taalfuncties en taaldaden. De bewering is als volgt: **Het is mogelijk dat desinformatie waar is.**

Een van de weinige filosofen die stelt dat desinformatie de potentie heeft om waar te zijn is Nikil Mukerji. Hierbij moet opgemerkt worden dat Mukerji schrijft over nepnieuws, al is eerder in deze tekst reeds duidelijk gemaakt dat nepnieuws slechts een vorm van desinformatie is in journalistieke context. Voor Mukerji is het onware van desinformatie slechts een contingentie. Verderop in dit hoofdstuk zal beargumenteerd worden dat Mukerji hierin een terecht punt maakt, maar om andere redenen dan hij aangeeft.

Ten geleide, een geparafraseerd gedachtenexperiment dat dient als voorbeeld uit *The Epistemology of Fake News*:⁹¹

Stel dat het echt zo is dat het World Economic Forum van Klaus Schwab opdracht heeft gegeven aan minister voor Natuur en Stikstof Christianne van der Wal-Zeggelink om de Nederlandse boerenstand significant te verkleinen. De redactie van een website verneemt dit en doet verder geen gedegen onderzoek, derhalve zonder een goede rechtvaardiging voor de 'kennis' te hebben. De redactie van de website weet niet met zekerheid dat het informatie feitelijk is en weet dat zij het bewijs niet heeft om de bewering in het nieuwsbericht te staven. Desondanks besluit de redactie over te gaan tot het plaatsen van een nieuwsbericht waarin de bewering prominent figureert. Een gehonoreerd Woo-verzoek van Forum voor Democratie wijst uit dat het World Economic Forum instructies en een plan van aanpak heeft opgesteld voor de minister en haar ambtenaren, dat vervolgens is opgenomen in voorgesteld kabinetsbeleid. Het nieuwsbericht blijkt een correcte weergave te bevatten van de werkelijkheid. Echter, de redactie geeft blijk van onwaarachtigheid. Pas naderhand, na een gehonoreerd Woo-verzoek, bleek er rechtvaardiging te bestaan voor de bewering.

Desinformatie is naar mijn inzicht onwaar omdat de inhoud van de informatie niet epistemisch gerechtvaardigd kan worden op basis van een gedane uitspraak, bewering, waarheidsdrager of waarheidsmaker. Desinformatie is een belangrijk instrument in het post-waarheidfenomeen. Desinformatie draagt eraan bij dat feiten en meningen met elkaar

91 Romy Jaster, David Lanius, "Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 33-35

verward worden en dat iedere uitspraak eenzelfde gewicht wordt toegekend.⁹² Zo kon het tijdens het hoogtepunt van de coronapandemie voorkomen dat een arts met erkende deskundigheid tijdens een praatprogramma in debat ging met een leek, bijvoorbeeld een toneelacteur die z'n inkomsten gederfd zag door het sluiten van de theaters, die zichzelf tot kritische denker benoemde. De ontwikkeling van post-waarheid is om meerdere redenen problematisch, Één ervan is dat het politieke debat dat gericht is op het oplossen van de huidige sociaal-maatschappelijke problemen wordt belemmerd, omdat mensen door post-waarheid en het ontbreken van rechtvaardiging van kennis niet langer discussiëren op basis van een gedeelde ervaring van de werkelijkheid.

Desinformatie is naar mijn inzicht onwaarachtig omdat bedenkers, ontwerpers en verspreiders niet zelden geen enkele waarde hechten aan epistemische betrouwbaarheid. Of de informatie waar is of niet, deert genoemde betrokkenen veelal niet. Frankfurt noemt dit "*bullshitting*". Er is tevens sprake van onwaarachtigheid wanneer betrokkenen desinformatie voortbrengen waarvan ze de bedoeling hebben om te misleiden. Desinformatie berust derhalve op onachtzaamheid of roekeloosheid enerzijds en gefabriceerde informatie met kwaadaardige bedoelingen anderzijds. In het geval van onachtzaamheid of roekeloosheid is de misleiding een nevenproduct van de desinformatie, in het geval van gefabriceerde informatie is misleiding een van de kwaadaardige bedoelingen en staat daarmee centraal in het voortbrengen van de desinformatie.⁹³

Desinformatie is naar mijn inzicht waarachtig om de volgende redenen:

Ten eerste, het gebruik van dubbelzinnige uitdrukkingen kan waarachtig zijn maar desinformatie bevatten. Voorbeeld: "De hockeycoach gaat dit seizoen aan de slag met een uitgekledede damesploeg." Hiermee wordt bedoeld op een coach die weinig (wissel)speelsters op kan stellen, maar het zou ook erotisch opgevat kunnen worden. Ten tweede, overheden die desinformatiecommittees oprichten kunnen dit doen met de beste en dus waarachtige bedoelingen, het risico bestaat echter dat overheden bepalen wat waar is en wat niet, en iedereen die afwijkt van de afgesproken waarheid wordt dan

92 Romy Jaster, David Lanius, "Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 21-22

93 Romy Jaster, David Lanius, "Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 22-23

een dissident die vervolgd kan worden met speciale desinformatiewetgeving

Ten derde, eerder in de tekst werd vastgesteld dat desinformatie gevolgen heeft voor onze cognitieve vermogens, het is daardoor de vraag in hoeverre het mensen kwalijk kan worden genomen dat zij er een geheel andere kijk op de werkelijkheid op nahouden.

Desinformatie is naar mijn inzicht waar om de volgende redenen:

Ten eerste kan een verspreider van desinformatie in de veronderstelling verkeren dat de informatie waar is.

Ten tweede, een herhaalde leugen kan een waarheid worden. Dit bleek eerder al in een tekstdeel over complexe besmetting.

Ten derde, het is mogelijk om een waar antwoord te geven op een vraag die niet gesteld wordt. Bijvoorbeeld, A: "Ga jij de hond straks uitlaten?", B: "Dat heb ik al gedaan."

Ten vierde, door delen van de informatie weg te laten, kan informatie die wel wordt overgedragen voor waar worden aangezien. Bijvoorbeeld, A: "Ik wil die tweedehands auto van je kopen. Is de auto betrouwbaar?", B: "Ja, hij startte recent nog goed op tijdens een bijzonder koude dag." (zonder te vertellen dat de auto vorige week nog panne had)

Veel van de manieren waarop desinformatie waar kan zijn berusten op wat in het Engels '*paltering*' wordt genoemd, maar waar geen accurate Nederlandse vertaling voor is. 'Halve waarheden' volstaat niet. '*Paltering*' betekent het bewuste selectieve gebruik van ware uitspraken om te misleiden. Een aardig detail is dat het woord '*paltering*' is afgeleid van het Midden-Nederlandse '*palt*', dat gebroken of verscheurd fragment betekent.⁹⁴ Qua betekenis dekt dit de lading: De waarheid wordt fragmentarisch vrijgegeven om te misleiden. Een etymologisch voorstel zou zijn om te spreken van palteren in de moderne Nederlandse taal.

Wat volgens mij in te weinig definities en beschrijvingen van desinformatie van belang wordt geacht, is het simulerende, het nabootsende aspect van desinformatie, met name met gebruik van palteren en/of dubbelzinnigheid. Desinformatie die erin slaagt iemand of meerdere personen te misleiden is een goede nabootsing van dat wat waar is. Dit sluit aan bij de Verschijningsdimensie, waarover eerder het volgende werd vermeld in deze tekst: "*Door gebruik te maken van ogenschijnlijk professionele journalistieke formats wordt er*

94 "Palter (v.)", Online Etymology Dictionary, geraadpleegd op 4 juli, 2022, https://www.etymonline.com/word/palter#etymonline_v_35681

een simulacrum gecreëerd waardoor mensen ten prooi kunnen vallen aan de duisternis van desinformatie en de zoektocht naar het licht van kennis en waarheid verhinderd wordt.”

Dit nabootsende element van desinformatie, het vormen van een simulacrum maakt dat de misleiding zo sterk is maar de epistemische waarde tegelijkertijd zo laag.

Omdat alle vier de deelconclusies niet geheel toereikend zijn, is een nieuw begrip vereist waarin het aspect van nabootsing van de waarheid wordt benadrukt. De conclusie is dat desinformatie *waar-achtig* is: het is informatie die gelijkenis(sen) toont met de waarheid. Om spraakverwarring te voorkomen met het woord waarachtig wordt voorgesteld om waar-achtig voortaan aan te duiden als waargelijkend of een feitoïde. In de Engelse taal bestaat een soortgelijk woord reeds: ‘factoid’, een feit met de Griekse suffix -oid: een evenbeeld van het ware. Norman Mailer beschreef dit in 1973 als *“something that looks like a fact, could be a fact, but in fact is not a fact.”*⁹⁵ In 1993 stelde William Safire een van de volgende betekenissen voor: *“Misinformation purporting to be factual; or, a phony statistic.”*⁹⁶

Beweringen zijn waarheidsbevestigende uitspraken. Dit zijn uitspraken die waarheid als vertrekpunt hebben, uitspraken waarvan de sprekers de Griceaanse maxime naleven dat wat zij zeggen waar is. Dit maxime hoeft niet expliciet verwoord te worden door de spreker. De waarheidsbelofte maakt onderdeel uit van de illocutionaire taaldaad. Het is mogelijk voor een spreker om te weten dat een uitspraak een waarheidsbelofte bevat, maar tegelijkertijd hoeven ze zich niet gebonden te voelen aan het idee dat de door hen gedane uitspraak waar is.

Jaster en Lanius stellen het volgende aangaande desinformatie, wanneer ze reageren op de definitie zoals gegeven door Mukerji:

“When it comes to societally relevant phenomena, philosophy should not roam unnecessarily far from the understanding of the phenomenon in other scientific fields—or society, for that matter. A definition according to which fake news need not lack truth gives up a feature that governs much of the public and scientific think-

95 “Ah, there’s joy in Mudville’s precincts”, *The Washington Times*, geraadpleegd op juli 28, 2022, <https://www.washingtontimes.com/news/2007/jan/23/20070123-121624-9376r/>

96 “On Language, Only the Factoids”, *The New York Times Magazine*, geraadpleegd op juli 28, 2022, <https://www.nytimes.com/1993/12/05/magazine/on-language-only-the-factoids.html>

*ing about fake news. This considerably diminishes the chances of informing public and scientific discourse.*⁹⁷

Jaster en Lanius menen dat het niet verstandig is om al te zeer af te wijken van het begrip van andere wetenschappers en leken over desinformatie. Volgens hen wijkt de definitie van Mukerji, waarin onwaarheid een contingentie is van desinformatie, teveel af van het begrip van wetenschappers en leken. Dit zou funest zijn voor wetenschappelijk debat en het informeren van grote publiek.⁹⁸

Dit lijkt echter geen overtuigend standpunt te zijn. Het is op z'n minst een eenzijdig standpunt, afkomstig van de gewone taal filosofie van Oxford University. Filosofie leert haar beoefenaars om algemeen aanvaardde overtuigingen kritisch te bevragen, hieronder vallen ook onvolledige of ontoereikende definities waarmee wetenschappers en/of leken vertrouwd zijn, of die in gebruik zijn door een overheid. Als een betere definitie van desinformatie bij zou kunnen dragen aan een beter begrip van het fenomeen of een bevolking die beter toegerust is om zich tegen de gevolgen van desinformatie te verweren dan zou het verwijtbaar zijn wanneer filosofen geen inspanning zouden verrichten om een betere definitie te construeren.

Een tweede argument van Jaster en Lanius is de volgende:

*“There is a second pragmatic reason for holding on to the Truth Dimension. In view of the upsurge of “post-truth” tendencies in politics and parts of public discourse, there cannot be enough emphasis on the value of truth and reality. There is a difference between facts and what people believe to be facts, and we should stick to truth as the ultimate goal of inquiry.”*⁹⁹

Het behoudt van de waarheid als centraal element van informatie en als ultieme onderzoeksdoel is voor Jaster en Lanius belangrijk. Hier denken zij in de geest van de definitie van de Rijksoverheid: Waarheid is een goed en nobel doel, desinformatie is

97 Romy Jaster, David Lanius, “Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions”, in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 33

98 Romy Jaster, David Lanius, “Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions”, in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 33-35

99 Romy Jaster, David Lanius, “Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions”, in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 34

waarheidsrelativerend en zet politiek, het publieke en het menselijk begrip van de werkelijkheid onder druk. Tot zover is dit zeer begrijpelijk en verdedigbaar. Jaster en Lanius laten echter na om desinformatie voldoende te onderscheiden van andere manieren om de waarheid geweld aan te doen. Op die manier belandt desinformatie op een grote hoop van fenomenen als misleiding, leugens, bedrog, propaganda en complottheorieën.

Jaster en Lanius maken een onderscheid tussen informatie en de communicatieve inhoud van uitdrukkingen. Het is goed mogelijk, zoals Grice dat ook doet, om verschillende aspecten van taal van elkaar te onderscheiden. Jaster en Lanius verwoorden het als volgt: *“We thus agree with Zimmermann and Kohring that, in the context of fake news, “information” (and thus “disinformation”) needs to refer to the communicative content of utterances. But then information cannot be misleading. Utterances are misleading when their communicative content is false. But misleadingness cannot be a property of the content of an utterance itself.”*¹⁰⁰

Aanvullend en met voorgaande verband houdend:

*“Talking about “information” as data in the context of fake news is particularly unhelpful. Since we are concerned with news, i.e., a specific type of assertions, a semantic understanding is required. But an understanding in terms of (Gricean) utterances is not helpful either. Utterances are actions carried out by someone in some place at some time. Calling those “information” is yet another idiosyncrasy.”*¹⁰¹

Dit is om meerdere redenen een curieus argument:

Ten eerste, in het eerste citaat hanteren Jaster en Lanius drie kernbegrippen:

(des)informatie, communicatieve inhoud en misleiding. Zonder nader uit te leggen waarom stellen de auteurs dat misleiding geen eigenschap kan zijn van de inhoud van een uitdrukking. Dit staat echter haaks op het idee van illocutionaire taaldaden, door John L.

Austin verwoordt als: *“By saying something, we do something.”*¹⁰²

Met illocutie wordt bedoeld dat wat tijdens het spreken beoogd wordt om te communiceren. Communicatie is een middel om te misleiden, welke ertoe zou kunnen

100 Romy Jaster, David Lanius, “Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions”, in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 36

101 Ibid.

102 John Langshaw Austin, *How to do things with words* (Cambridge: Harvard University Press, 1975)

leiden dat geld verdienen, het schaden van een persoon, organisatie of land bereikt wordt. Om die reden is de stelling van Jaster en Lanius niet houdbaar: misleiding kan weldegelijk een eigenschap zijn van de inhoud van een uitdrukking.

Ten tweede, een uitdrukking is geen actie die uitgevoerd wordt door een persoon op een bepaalde plek op een bepaalde tijd. Tenzij met deze actie het verrichten van een taaldaad wordt bedoeld. Met een uitdrukking wordt doorgaans bedoeld een combinatie van woorden die gezamenlijk een betekenis hebben. Er wordt derhalve gedoeld op een talige expressie ter communicatie tussen meerdere personen. Alle taal is informatiedragend en alle informatie is per definitie talig. Nota bene, het filosofische onderwerp van de tekst, te weten epistemologie is per definitie een talig domein binnen de filosofie. Informatie is geen eigenaardigheid van uitdrukkingen, maar een eigenschap.

Ten derde, desinformatie is bij uitstek afhankelijk van creatief taalgebruik. Eerder in de tekst werd vastgesteld dat de kreet “dat is nepnieuws!” vooral gebruikt wordt door politici die geconfronteerd worden met feiten die hen onwelgevallig zijn. Nepnieuws is een kreet die desinformatie moet blootleggen, maar daarentegen juist desinformatie tot het normale verheft. Uit dit voorbeeld blijkt dat desinformatie middels misleiding in staat is alle taal te vervormen. Dat is het waarheidsbederf waar het gebruik van desinformatie toe leidt. In het geval we geen gezamenlijke taal spreken met gedeelde definities en interpretaties, kunnen we ook geen kennisdomein met elkaar delen. Zonder gedeeld kennisdomein zijn we niet in staat tot het oplossen van welk probleem dan ook. Enkel het woord desinformatie gebruiken is niet voldoende. Het is noodzakelijk dat er een begeleidende uitleg is die uitlegt waarom de epistemische waarde van de onderhavige informatie nihil is.

Feitencontrole

Bewering: Het is mogelijk dat desinformatie waar is.

Pro-argument: tussen de proposities en de representatie van taal kan een discrepantie zitten waardoor de waarheid gelogen wordt of de leugen waarheid wordt.

Contra-argument: Veruit de meeste definities van desinformatie stellen dat desinformatie onwaar en/of misleidend is.

Conclusie: De bewering is waar, volgend op de uitwerking in vorig hoofdstuk:

D8: Desinformatie betreft informatie waarvan je gelooft dat het waar is.

Hypothese: Je desinformeert X dan en slechts dan

1. Je verspreid informatie i.
2. Je gelooft dat X onwaar is.
3. Je kunt redelijkerwijs verwachten dat X uit de inhoud van i p afleidt.
4. p blijkt echter waar te zijn
5. Het is redelijk voor X om van de inhoud van informatie i aan te nemen dat p.

D9: Desinformatie is waargelikkend

Hypothese: Je desinformeert X dan en slechts dan

1. Je verspreid informatie i.
2. Je gelooft dat X waar is.
3. Je kunt redelijkerwijs verwachten dat X uit de inhoud van i p afleidt.
4. Tussen i en p zit een verschil qua propositie en representatie.
5. X interpreteert dat p op basis van de misleidende representatie van i op incorrecte gronden waar is.
6. X blijkt waar te zijn.

10. Maken of breken

Desinformatie is naar verluidt wereldwijd een factor van betekenis geworden, waaronder in de Nederlandse politieke context. In 2019 gelastte toenmalig minister van Binnenlandse Zaken Ollongren een onderzoek naar dit fenomeen. Het doel van dit onderzoek was primair het in kaart brengen van buitenlandse inmenging in de Nederlandse politiek middels desinformatie. Dit leidde vanaf datzelfde jaar tot een reeks maatregelen om desinformatie tegen te gaan, waaronder een strategie, een gedragscode en een handreiking.¹⁰³¹⁰⁴¹⁰⁵ **Bewering: Een informatiehuishouding van onvoldoende kwaliteit draagt bij aan de vorming van een desinformatiemilieu.**

103 "Kabinet zet in op transparantie in strategie tegen desinformatie", Rijksoverheid, laatste herziening op oktober 18, 2019, <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws/nieuws/2019/10/18/kabinet-zet-in-op-transparantie-in-strategie-tegen-desinformatie>

104 "Minister Ollongren neemt maatregelen tegen desinformatie richting Tweede Kamerverkiezingen", Rijksoverheid, laatste herziening op november 16, 2022, <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws/nieuws/2020/11/16/minister-ollongren-neemt-maatregelen-tegen-desinformatie-richting-tweede-kamer-verkiezingen>

105 "Handreiking desinformatie: meerdere opties om er verantwoord mee om te gaan", Rijksoverheid, laatste herziening op februari 2, 2022, <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws/nieuws/2022/02/09/handreiking-desinformatie-meerdere-opties-om-er-verantwoord-mee-om-te-gaan>

Recent zijn drie complotdenkers veroordeeld tot 215.000 euro schadevergoeding voor het online plaatsen van de bewering dat de gemeente Bodegraven-Reeuwijk een Nederlands epicentrum zou zijn voor een satanistisch pedofielenetwerk. Het leidde ertoe dat grote aantallen complotdenkers met diverse denkbeelden bloemen kwamen leggen op kindergraven en inwoners van de gemeenten lastigvielen wat ertoe leidde dat de gemeente noodmaatregelen moest afkondigen om de complotdenkers te kunnen weren.¹⁰⁶ De Nederlandse Vereniging van Journalisten heeft “met grote zorg” kennisgenomen van de maatregel van de Europese Unie om de Russische televisiezenders RT en Sputnik News te censureren omdat de zenders desinformatie zouden verspreiden. Het zou volgens de NVJ leiden tot een staatsgereguleerde nieuwsvoorziening waarmee staand Russisch beleid gekopieërd zou worden.¹⁰⁷ Tijdens de coronapandemie richtte de Nederlandse defensie het Land Information Manoeuvre Centre op, om zicht te krijgen op de coronapandemie en desinformatie. Met deze dataverzamelingseenheid heeft defensie “heimelijk op grote schaal informatie verzameld over de Nederlandse samenleving en die geduid en verspreid in rapporten.”¹⁰⁸ Het bleek volgens de wet niet toegestaan.¹⁰⁹ Hoewel doorgaans niet tot desinformatie gerekend, zal in de tekst ook het vele zwartlakken van documenten opgevraagd middels de Wet openbaar bestuur, thans vervangen door de Wet open overheid, belicht worden. Alsmede het in dienst nemen van extra juristen door de Rijksoverheid om Wob/Woo-verzoeken te behandelen en het ondanks die ingreep steeds trager afhandelen van dit type verzoeken.¹¹⁰¹¹¹¹¹² Bekend is geworden dat ministeries op

106 Rik Kuiper, “Complotdenkers veroordeeld tot 2 ton schadevergoeding voor verspreiden verhalen over pedonetwerk”, *de Volkskrant*, laatste herziening op mei 18, 2022, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/complotdenkers-veroordeeld-tot-2-ton-schadevergoeding-voor-verspreiden-verhalen-over-pedonetwerk~b0135f83/>

107 “Desinformatie niet bestrijden met censuur”, Nederlandse Vereniging van Journalisten, laatste herziening op woensdag 2 maart, 2022, <https://www.nvj.nl/nieuws/desinformatie-niet-bestrijden-censuur>

108 Karel Berkhout, Esther Rosenberg, “Hoe defensie de eigen bevolking in de gaten houdt”, *NRC Handelsblad*, laatste herziening november 15, 2020, <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/11/15/hoer-het-leger-zijn-eigen-bevolking-in-de-gaten-houdt-a4020169>

109 Karel Berkhout, Esther Rosenberg, “Alle alarmbellen gingen af, maar waarom greep dan niemand in bij Defensie?”, *NRC Handelsblad*, laatste herziening november 1, 2022, <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/11/01/waarom-greep-niemand-in-bij-defensie-a4063866>

110 Bas van Beek, Birte Schohaus, “Overheidsexcuus voor trage openbaarmaking van informatie blijkt smoesje”, *Follow The Money*, meest recent herzien op januari 28, 2022, <https://www.ftm.nl/artikelen/overheidsexcuus-over-trage-openbaarmaking-van-informatie-blijkt-smoesje>

111 “Rijksoverheid handelt Wob-verzoeken steeds trager af”, Radar AVROTROS, laatste herziening januari 28, 2022, <https://radar.avrotros.nl/nieuws/item/rijksoverheid-handelt-wob-verzoeken-steeds-trager-af/>

112 “Geen 28 maar 161 dagen voor beantwoording Wob-verzoek”, Open State Foundation, laatste herziening januari 28, 2022, <https://openstate.eu/nl/2022/01/geen-28-maar-161-dagen-voor-beantwoording-wob-verzoek/>

grote schaal wetten en regels inzake het vrijgeven van informatie hebben overtreden.¹¹³ In het verlengde daarvan is er ook nog het verwijderen van SMS'jes door minister-president Rutte, omdat ze door hem inhoudelijk als irrelevant werden bestempeld.¹¹⁴¹¹⁵ Gelet op het feit dat de tekst geen juridische beschouwing is, onthoud ik mij van commentaar over het wel of niet overtreden van de wet, vaststaat echter dat de informatiepositie en mogelijkheid tot controle van informatie door volksvertegenwoordiging, journalistiek en betrokken burgers beïnvloed wordt. In april 2021 erkende het kabinet dat “de informatiehuishouding van het hele Rijk (...) een grote veranderopgave heeft.”¹¹⁶¹¹⁷¹¹⁸ Verderop in de tekst zal beargumenteerd worden waarom ook dit onder doelbewuste misleiding met een politiek oogmerk valt, waarmee het desinformatie is.

Nog een voorbeeld is de oprichting van de omroep Ongehoord Nederland en het programma Ongehoord Nieuws. Het programma wordt door critici steevast aangeduid als een verspreider van desinformatie en nepnieuws.¹¹⁹ Meest in het oog springend was de ophef over het ter sprake brengen van de omvolkingstheorie.¹²⁰¹²¹ De omvolkingstheorie betreft het concept dat blanken gefaseerd worden verdrongen uit Europa, wat als thuis van de blanke volkeren, of het blanke ras wordt gezien. De omvolkingstheorie is aantoonbaar afkomstig uit extreem-rechtse kringen en kent meerdere denkers die de theorie onder de aandacht hebben gebracht. Enkele voorbeelden zijn Renaud Camus, Frans politicoloog en

113 Koen de Regt, Roland Strijker, “Ministeries overtreden op grote schaal eigen regels bij vrijgeven documenten”, *RTL Nieuws*, laatste herziening op januari 16, 2022, <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/5208668/wob-transparantie-kabinet-ministerie-toeslagenaffaire-documenten-informatie>

114 Frank Hendrickx, Erik Verwiel, “Kamer en experts twifelen aan uitleg premier Rutte over wissen sms-verkeer”, *de Volkskrant*, laatste herziening op mei 18, 2022, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/kamer-en-experts-twifelen-aan-uitleg-premier-rutte-over-wissen-sms-verkeer~b0aa4401/>

115 “Wissen sms'jes door Rutte 'volstrekt verkeerd signaal', maar wat zijn de regels?”, *NOS*, laatste herziening op mei 18, 2022, <https://nos.nl/artikel/2429354-wissen-sms-jes-door-rutte-volstrekt-verkeerd-signaal-maar-wat-zijn-de-regels>

116 “Aanbieding Generiek actieplan informatiehuishouding”, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, laatste herziening op april 6, 2021, <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/kamerstukken/2021/04/06/aanbiedingsbrief-bij-generiek-actieplan-informatiehuishouding-open-op-orde/kamerbrief-aanbieding-generiek-actieplan-informatiehuishouding.pdf>

117 “Archivering sms-berichten op ministerie van Rutte verloopt moeizaam”, *Nu.nl*, laatste herziening op mei 22, 2022, <https://www.nu.nl/binnenland/6201868/archivering-sms-berichten-op-ministerie-van-rutte-verloopt-moeizaam.html>

118 “Thema 5 De basis op orde met informatiehuishouding”, Digitale Overheid, geraadpleegd op juni 10, 2022, <https://www.digitaleoverheid.nl/overzicht-van-alle-onderwerpen/i-strategie-rijk-2021-2025/informatiehuishouding/>

119 “NPO-Ombudsman onderzoekt Ongehoord Nederland na klachten”, *NOS*, laatste herziening op maart 1, 2022, <https://nos.nl/artikel/2419393-npo-ombudsman-onderzoekt-ongehoord-nederland-na-klachten>

120 “Kamer uit zorgen over 'omvolgings-uitzending' ON: 'Levensgevaarlijk'”, *NOS*, laatste herziening op mei 19, 2022, <https://nos.nl/artikel/2429432-kamer-uit-zorgen-over-omvolgings-uitzending-on-levensgevaarlijk>

121 “Kamer wil actie tegen Ongehoord Nederland om omvolkingstheorieën”, *Trouw*, laatste herziening mei 19, 2022, <https://www.trouw.nl/politiek/kamer-wil-actie-tegen-ongehoord-nederland-om-omvolkingstheorieen~b4f9f600/>

filosoof en de Franse auteur Jean Raspail.¹²²¹²³¹²⁴ Anders Breivik, Patrick Wood Crusius en Brenton Tarrant zijn enkele voorbeelden van aanslagplegers, soms ook wel massamoordenaars of terroristen genoemd, die geïnspireerd lijken te zijn door de omvolkingstheorie.¹²⁵¹²⁶¹²⁷ In Ongehoord Nieuws bracht de Belgische politicus Filip Dewinter de theorie ter sprake. De theorie werd door hem ontdaan van diens ideologische historie en gepresenteerd als een gegeven: Blanke vrouwen baren minder kinderen, terwijl allochtonen, in dit geval een synoniem voor alle mensen die niet-blank zijn, juist veel kinderen krijgen, met daarbovenop aanhoudende immigratie naar Europa. Dit zou leiden tot een demografische en culturele verandering waardoor blanken uiteindelijk een minderheid worden in eigen land en continent, hetgeen zou leiden tot een existentiële bedreiging voor het voortbestaan van blanken. Dewinter hanteerde hiervoor de termen Eurabië en Antwerpistan en wees naar progressieve en liberale politieke partijen als groepen die *“de poorten van Europa openzetten.”*¹²⁸

Nederlandse politici en beleidsadviseurs zijn onderwerp geweest van zogeheten ‘deepfakes’. Zo figureerden Mark Rutte, Hugo de Jonge, Jaap van Dissel en Diederik Gommers in een bewerkte video waarin zij het Kerstlied ‘White Christmas’ ten gehore brengen. Hoogleraar Computerbeveiliging Bart Jacobs noemde het *“een grappige video, met een serieuze boodschap. (...) Namelijk hoe makkelijk dit soort beelden te manipuleren zijn. (...) Stel je voor dat er zo'n video van Mark Rutte opduikt waarin hij 'zegt' dat de boosterprik gevaarlijk is. Dat kan levens kosten.”*¹²⁹

122 Elif Shafak, “To understand the far right, look to their bookshelves”, *The Guardian*, laatste herziening op april 1, 2019, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/apr/01/far-right-bookshelves-jordan-peterson-thilo-sarrazin>

123 Thomas Chatterton Williams, “The French Origins of ‘You Will Not Replace Us’”, *The New Yorker*, laatste herziening op november 27, 2017, <https://www.newyorker.com/magazine/2017/12/04/the-french-origins-of-you-will-not-replace-us>

124 Norimitsu Onishi, “The Man Behind a Toxic Slogan Promoting White Supremacy”, *The New York Times*, laatste herziening op september 20, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/09/20/world/europe/renaud-camus-great-replacement.html>

125 Joe Heim, James McAuley, “New Zealand Attacks offer the latest evidence of a web of supremacist extremism”, *The Washington Post*, laatste herziening op maart 15, 2019, https://www.washingtonpost.com/world/europe/new-zealand-suspect-inspired-by-far-right-french-intellectual-who-feared-nonwhite-immigration/2019/03/15/8c39fba4-6201-4a8d-99c6-aa42db53d6d3_story.html

126 John Eligon, “The El Paso Screed, and the Racist Doctrine Behind It”, *The New York Times*, laatste herziening augustus 7, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/08/07/us/el-paso-shooting-racism.html>

127 Seije Slager, “Samenzweringstheorie over ‘omvolking’ wint terrein, met dodelijke gevolgen”, *Trouw*, laatste herziening mei 16, 2022, <https://www.trouw.nl/buitenland/samenzweringstheorie-over-omvolking-wint-terrein-met-dodelijke-gevolgen~b18111f15/>

128 Ongehoord Nederland TV, “Europa wordt Eurabia door omvolking - Ongehoord Nieuws”, YouTube-video, mei 10, 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=M7PYXLh13Z0>

129 “Kerstlied van Rutte en De Jonge gaat viral: ‘Goed gedaan, maar ook waarschuwing’”, *RTL Nieuws*, laatste herziening op december 17, 2021, <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5275039/deepfake-video-kerst-mark-rutte-hugo-de-jonge-van-dissel-gommers>

Het zal de meeste mensen duidelijk zijn dat de Kerstvideo bewerkt is en dat genoemde personen zich niet hebben laten lenen voor een video-opname. Nieuwsmedium De Correspondent liet een meer serieuze ‘deepfake’ video maken waarin een ‘KlimaatRutte’ werd opgevoerd, volgens de redactie van De Correspondent “(...) een toespraak van premier Mark Rutte waarin hij voor het eerst klimaatleiderschap toont. (...) het verhaal dat het Nederlandse publiek nooit van de échte Mark Rutte hoort, maar dat hard nodig is om de toekomst van ons land en onze kinderen veilig te stellen.”¹³⁰

In de bewerkte video zien we een nauwelijks van echt te onderscheiden Rutte die de Nederlandse bevolking toespreekt vanuit het Torentje over “de gevaren van klimaatverandering.” Aan het einde vermeldt de ‘deepfake’-Rutte expliciet dat hij niet Rutte is en in de aftiteling wordt dit nog eens duidelijk gemaakt. Ook heeft De Correspondent het project opgezet met het idee van ‘ethisch hacken’ in het achterhoofd. De Correspondent meent in een verantwoordingsartikel over de bewerkte video aan journalistiek integere, ‘ethische deepfaking’ te hebben gedaan.¹³¹ Journalist Tom Kleijn vroeg zich echter af wat het product was: “Is het een journalistiek stuk over wat de premier zou moeten doen om doelen te halen en leiderschap te tonen? Is het een commentaar? Een column? (...) Je vermengt dingen die je mijns inziens niet zou moeten vermengen in een journalistiek stuk.”¹³²

Sinds enige tijd worden er desinformatiecommissies opgericht. Dit is geen nieuw fenomeen, maar wel een fenomeen dat net als desinformatie zelf aan populariteit heeft herwonnen. Desinformatiecommissies is een verzamelnaam voor statelijke commissies, semi-publieke adviesorganisaties, NGO’s die als doel hebben gesteld overheden, bedrijven, burgers en andere organisaties te adviseren of beleid te ontwikkelen om desinformatie tegen te gaan. De Europese Unie kent de East StratCom Task Force, vooral bekend van het project EUvsDisinfo. Het Europees Parlement kent INGE, wat staat voor ‘Special Committee on Foreign Interference in all Democratic Processes in the European Union, including Disinformation’. Bekend is ook de EUDisinfoLab, een NGO. In de VS was er kortstondig een Disinformation Governance Board. Internationaal is er de International Grand Committee on Disinformation.

130 “Verantwoording: Hoe onze deepfake klimaattoespraak van Mark Rutte tot stand kwam (en waar die op is gebaseerd)”, *De Correspondent*, laatste herziening oktober 28, 2021, <https://decorrespondent.nl/12846/verantwoording-hoe-onze-deepfake-klimaattoespraak-van-mark-rutte-tot-stand-kwam-en-waar-die-op-is-gebaseerd/1415744814-4527c8cb>

131 Ibid.

132 NPO Radio 1, Spraakmakers KRO-NCRV, oktober 28, 2021, <https://www.nporadio1.nl/nieuws/cultuur-media/abbb3639-8803-4b05-9f7b-b0e8c5f3a302/deepfake-van-rutte-is-een-wanhoopspoging-droom-mee-met-een-premier-die-leiding-neemt>

In voorgaand tekstdeel zijn meerdere onderwerpen waarin desinformatie een rol kan spelen belicht. Eerder al is er meer uitgebreid ingegaan op desinformatie in relatie tot coronabeleid en klimaatbeleid. Wat is echter het meest quintessentiële (des)informatievraagstuk in de Nederlandse politiek? Dat is de informatiehuishouding van de politiek. Het betreft dan de opslag, het beheer en verstrekking van gegevens. Dit heeft invloed op alle politieke dossiers en beleidsvorming. Het betreft dan niet enkel de trage afhandeling van Wob/Woo-verzoeken, maar ook de informatiepositie van de Staten-Generaal en het knippen-en-plakken van debatfragmenten uit met name de Tweede Kamer. Op allerlei manieren lijkt het zo te zijn dat informatie niet, niet volledig en/of niet in gelijke mate wordt gedeeld binnen het politieke domein. Bekend zijn volledig zwartgelakte pagina's die 'openbaar' worden gemaakt, kwijtgeraakte SMS'jes, het niet hebben van een "actieve herinnering", het achterhouden van informatie aangaande de Toeslagenaffaire, het ministerie van Algemene Zaken waar geen notulen van officiële bijeenkomsten werden gemaakt, het bombardement met burgerslachtoffers in Hawija, Irak en het debat over steun aan Syrische rebellen. Deze voorbeelden tezamen illustreren de Rutte-doctrine, een overtuiging over omgang met informatiehuishouding waarvan door critici wordt gemeend dat deze de democratische controle bemoeilijkt. Om te voorkomen dat de tekst zich richt op een persoon, zal de tekst gericht worden op het fenomeen democratieverstorende informatiehuishouding. Twee zaken moeten bewezen worden:

Ten eerste, is er sprake van een informatiehuishouding in de nationale politiek van Nederland die democratische controle bemoeilijkt?

Ten tweede, indien het eerste is gebleken, mag er dan worden gesproken van desinformatie?

Ben van Hoek heeft in totaal 44 jaar bij de politie gewerkt. Jarenlang heeft hij bij de Rijksrecherche aan grote politieonderzoeken gewerkt. Sinds 2010 werkte hij als privacyfunctionaris bij de korpsleiding van de politie, bij de afdeling juridische zaken, waar hij de afhandeling van Wob-verzoeken coördineerde. In een interview in het NRC Handelsblad stelt van Hoek dat er bij de overheid een cultuur van het achterhouden van informatie heerst. Er zou grootschalige obstructie plaatsvinden van de wetgeving die openbaarheid van overheidsinformatie bepaalt. Dit probleem speelt volgens van Hoek bij ministeries en gemeenten. Binnen politie-eenheden was er weerstand tegen het openbaar maken van informatie, maar vaker zag men op tegen de hoeveelheid werk die erbij kwam

kijken. Hoek ervoer bij ministeries en gemeenten dat er openlijk werd gezinspeeld op het obstrueren van Wob-verzoeken of het kwijtraken van de gevoelige onderdelen van de verzochte informatie. Van Hoek kreeg na een verzoek om verder te mogen zoeken naar informatie vanuit de ambtelijke top meer dan eens te horen dat *“het hierbij blijft”* en varianten hierop. Of gevoelige informatie moest over verkiezingen heen worden getild. Van Hoek vreest verdere obstructie van de Wob/Woo, waarbij het verkeerde signaal in zijn ogen gegeven wordt door de minister-president zelf.¹³³

Het slecht informeren reikt verder dan de Wob/Woo. De Staten-Generaal hebben recht op informatie, in het wetsartikel inlichtingen geheten, volgens artikel 68 Grondwet:

*“De ministers en de staatssecretarissen geven de kamers elk afzonderlijk en in verenigde vergadering mondeling of schriftelijk de door een of meer leden verlangde inlichtingen waarvan het verstrekken niet in strijd is met het belang van de staat.”*¹³⁴

Eerder in de tekst werd vastgesteld dat de overheid een veranderopdracht heeft qua informatiehuishouding en ook dat Wob/Woo-verzoeken geobstrueerd worden door de overheid. In het rapport ‘Ongekend Onrecht’ van de parlementaire ondervragingscommissie kinderopvangtoeslag werd het bestaan van een Rutte-doctrine bevestigd. Rutte werd gevraagd naar wat de doctrine inhoudt en reageerde met de woorden: *“Onderlinge discussie tussen ambtenaren en bewindslieden moet vertrouwelijk kunnen plaatsvinden.”*¹³⁵

Hoogleraar Bestuurs- en organisatiewetenschappen Albert Meijer stelt dat de Rutte-doctrine democratische controle moeilijk maakt. *“Het zoeken naar een balans tussen het informeren van de Kamer en de ruimte voor een vrij gesprek tussen ambtenaren is universeel en bestaat al een hele tijd. (...) In die extreme vorm is dat in de geschiedenis nog maar weinig voorgekomen, dus ik kan me voorstellen dat de doctrine naar hem vernoemd is.”*¹³⁶

133 Andreas Kouwenhoven, Martin Kuiper, “Oud-privacyfunctionaris: bij de overheid heerst een cultuur van achterhouden”, *NRC Handelsblad*, meest recent herzien op juni 15, 2022, <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/06/15/bij-ministeries-en-gemeenten-heerst-een-cultuur-van-achterhouden-a4133614>

134 "Artikel 68: Inlichtingenplicht ministers, staatssecretarissen, interpellatie", De Nederlandse Grondwet, geraadpleegd 19 juni, 2022, https://www.denederlandsegrondwet.nl/id/vkjaj9cxlezj/artikel_68_inlichtingenplicht_ministers

135 "Gebrek aan informatie en geen herinneringen: hoe de 'Rutte-doctrine' tot politieke problemen leidt", EenVandaag, laatste herziening op januari 15, 2021, <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/gebrek-aan-informatie-en-geen-herinneringen-hoe-de-rutte-doctrine-tot-politieke-problemen-leidt/>

136 Ibid.

Het is op basis van meerdere bronnen en om meerdere redenen mogelijk om vast te stellen dat de informatiehuishouding in brede zin in de Nederlandse politiek, de democratische controle bemoeilijkt door het obstrueren, vertragen en/of beperken van informatieverstrekking.

Daarmee komt de tweede vraag op: is er door deze bemoeilijking van democratische controle sprake van desinformatie? Het antwoord daarop is bevestigend, hetgeen blijkt uit de eerder in deze tekst voorgestelde nieuwe definitie van desinformatie. Er treedt door het bemoeilijken van democratische controle een disfunctie van het parlementaire informatiemilieu op die leidt tot verstoring, verwarring en/of onbegrip van onze ervaring van de feitelijke toestand van de wereld. Dit is het gevolg van ontwerp, verspreiding en de inhoud van de informatie. In het maandblad Od Overheidsdocumentatie, dat het tijdschrift is voor informatieprofessionals bij de overheid stelt Jacqueline Rutjes het volgende: *“Bij herhaling is ontijdige, onvolledige en onjuiste informatie verstrekt rond de kinderopvangtoeslag, zowel aan de Tweede Kamer als aan de commissie. De commissie geeft aan dat het bijna onmogelijk is een goede reconstructie te maken en acht het een structureel probleem omdat andere onderzoekscommissies hetzelfde constateren. Grote verbazing is er bij de commissieleden over de grote verschillen tussen de ministeries, als het gaat om het al dan niet vastleggen van opmerkingen en aantekeningen van bewindspersonen. De slechte informatievoorziening heeft meer dan eens geleid tot een ernstige belemmering van het politiek functioneren van bewindspersonen. (...) goede informatiehuishouding is hard nodig voor een beter samenspel tussen Kamerleden, kabinet en ambtenaren.”*¹³⁷

Een informatiehuishouding van onvoldoende kwaliteit blijkt een bron van desinformatie te zijn die democratische controle door parlementariërs en journalisten bemoeilijkt, bewindslieden in bestuurlijke problemen brengt en burgers, waar het in een democratie uiteindelijk over gaat, verkeerd informeert. Dat de informatiehuishouding ondermaats is, is het gevolg van bewust obstrueren, ontwerp en ontwikkelfouten op gebied van ICT en digitaliseringswetgeving maar ook het bestaan van een ambtelijke cultuur waarin men uit goede bedoelingen een bewindspersoon uit de wind wil houden, of een ambtelijke cultuur

¹³⁷ "Falende rijksoverheid haalt bezem door informatiehuishouding", Od Overheidsdocumentatie, laatste herziening op maart 24, 2021, <https://od-online.nl/artikel/falende-rijksoverheid-haalt-bezem-door-informatiehuishouding>

waarin personeel niet informatievaardig is. Dit alles maakt dat geconcludeerd kan worden dat desinformatie een maatschappelijk probleem is, omdat politiek invloed heeft op de gehele maatschappij.

Wat bedoelen we met informatie? Tekst, inhoud, data en betekenis. Milieu definiëren we als de fysieke, sociale en digitale omgeving van een individu die elkaar maar ook het individu beïnvloeden. Floridi definieert dit combinatiebegrip als volgt: "*Constituted by all informational processes, services, and entities, thus including informational agents as well as their properties, interactions, and mutual relations.*"¹³⁸

Individueen kunnen informatie verwerken en interactie aangaan met de informatie waaraan zij via sociale transmissie of media worden blootgesteld. Zij kunnen ook vorm geven aan en bijdragen tot hun informatieomgeving door zelf - informatie-inhoud te genereren of te delen. Zij kunnen alleen of als groep optreden, gecoördineerd of ongecoördineerd. Organisaties, anderzijds, omvatten nieuwsverkooppunten en andere instellingen, die informatie samenstellen en verspreiden, alsmede digitale platforms en sociale netwerken in het bijzonder, die de uitwisseling van informatie vergemakkelijken tussen individuen onderling en tussen individuen en organisaties. De informatieomgeving is dynamisch en verandert met de technologische innovatie, alsmede sociale en politieke omstandigheden.

Met episodisch wordt bedoeld dat desinformatie een fenomeen zou zijn dat bestaat uit afzonderlijke of seriële gebeurtenissen. Met anomalie wordt bedoeld op iets dat afwijkend is van de norm: desinformatie zou volgens deze overtuiging afwijken van informatie.

Feitencontrole:

Bewering: Een informatiehuishouding van onvoldoende kwaliteit draagt bij aan de vorming van een desinformatiemilieu.

Pro-argument: Een slechte informatiehuishouding voldoet aan de kenmerken die doorgaans geassocieerd worden met desinformatie: misleiding, het bevat waarheden en onwaarheden, onachtzaamheid en -conform de door mij voorgestelde definitie- het epistemische ontwerp leidt tot een verstoring, verwarring en/of onbegrip van onze ervaring van de feitelijke toestand van de wereld.

138 Luciano Floridi, "Network Ethics: Information and Business Ethics in a Networked Society", *Journal of Business Ethics* 90 (2009): 651

Contra-argument: Een slechte informatiehuishouding heeft niet het kenmerk dat veelal wordt toegeschreven aan desinformatie: Het is redelijk om te geloven dat de informatie die verspreid wordt desinformatief is en de verspreider zich hiervan bewust is. Een slechte informatiehuishouding lijkt meer een geval van nalatig onderhoud te zijn.

Conclusie: De bewering is waar. In de politieke context draagt genoemd desinformatiemilieu bij aan een bemoeilijking van de democratische controle.

11. Visioneren

In dit deel van de tekst zal er beperkt worden toegelicht welke posities filosofen geneigd zijn in te nemen aangaande desinformatie. Dit wordt vervolgd met voorstellen voor hoe we filosofisch met desinformatie om kunnen gaan. Het is in grote lijnen mogelijk om de volgende posities te identificeren:

1. Gelfert en behoorlijk wat andere academici verwoorden een filosofische positie welke overeenkomt met de populaire opinie: desinformatie is een groot sociaal-maatschappelijk probleem dat opgelost kan worden door nieuwsbronnen van breed geaccepteerde media en deskundigen te consumeren. Het is goed dat de overheid beleid ontwikkelt om desinformatie tegen te gaan. Eerdere delen van de tekst hebben duidelijk gemaakt dat dit wat overheidsingrijpen betreft genuanceerder ligt. De positie is niet houdbaar.¹³⁹
2. Diverse academici stellen dat de omvang van desinformatie ruiterlijk wordt overschat; er is een enorme en nog altijd groeiende hoeveelheid informatie, maar slechts een fractie ervan is doelbewust misleidend. Aanvullend hebben mensen door diverse levenservaringen meningen en overtuigingen, de ene sterker dan de andere, welke zich niet zomaar laten manipuleren door desinformatie. Mensen laten zich ook niet opsluiten in een informatiefilter. Eerdere tekstdelen hebben duidelijk gemaakt dat er sprake is van een informatiemilieu en desinformatie niet gezien moet worden als verzameling van episodische anomalieën. Mensen kunnen bovendien weldegelijk opgesloten worden in een informatiefilter.¹⁴⁰
3. Coady meent dat desinformatie net als nepnieuws een controversiële term is en net als samenzweringstheorie een bedacht begrip zonder goede definitie uit de koker van de

139 Axel Gelfert, "Fake News, False Beliefs, and the Fallible Art of Knowledge Maintenance", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 310-333

140 Mathew Ingram, "Researchers say fears about 'fake news' are exaggerated", Columbia Journalism Review, meest recent herzien op februari 7, 2019, https://www.cjr.org/the_media_today/researchers-fake-news-exaggerated.php

machthebbers. Desinformatie wordt gebruikt door de machthebbers om critici te ridiculiseren en de status quo te bestendigen. Dat wat we in China internetcensuur noemen, noemen we in liberale democratieën internetregulatie of een veilig wereldwijdweb creëren. Desinformatie is vooral een kwestie van epistemische paniek onder autoriteiten over het verlies van controle en democratisering over en van informatie. Overheden hebben historisch en wereldwijd gegrepen naar mogelijkheden om te bepalen en op te leggen aan de bevolking wat waar is en wat onwaar is. Het hoofdstuk van Coady lezende spreekt er echter ook een bepaalde mate van institutioneel wantrouwen uit zijn tekst. Coady lijkt eraan voorbij te gaan dat er in de samenleving zelf ook ten alle tijden een discours gaande is over wat waar is en wat niet. Coady waarschuwt terecht voor overmatig overheidsingrijpen en maakt meerdere terechte punten, maar voert dit erg ver door.¹⁴¹

4. Volgens Bernecker wordt in het debat over desinformatie te zeer gehamerd op nieuws van zogeheten betrouwbare media en deskundigen. De epistemische kwaliteit van beiden wordt overschat. Iedere dag het nieuws volgen, leidt tot een jachtig leven, wat een systemisch begrip van de werkelijkheid in de weg staat. Informatiefilters en echokamers zijn het probleem niet. Het gehele informatiemilieu is problematisch. Het is beter om nieuwsconsumptie te minimaliseren of geheel af te zweren. Men doet er beter aan goede boeken te lezen, een studie te volgen en te discussiëren binnen een sterke, lokale gemeenschap. Dit is de manier om kritische denkvermogens te stimuleren.¹⁴²

5. Grundmann stelt dat het net als in voorgaande positie inderdaad verstandig is om de vloedgolf van dagelijkse informatie te vermijden. Veel informatie is epistemisch van weinig toegevoegde waarde, in bijna alle gevallen is het ruis. Kies daarom zeer bewust voor één breed geaccepteerde nieuwsbron van hoge kwaliteit. Maak er desgewenst één goede krant en één goed onderzoeksjournalistiek tv-programma van.¹⁴³

6. Informatiebubbels en echokamers zijn slechts digitale uitvergrotingen van biologisch voorkeursgedrag. Bovendien bestaat desinformatie al erg lang, de oudste voorbeelden stammen uit de Romeinse Oudheid. Mensen worden nu eenmaal graag bevestigd in hun gedrag. Zo kenden we in Nederland de verzuiling, waardoor mensen van verschillende

141 David Coady, "The Fake News about Fake News", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 68-81

142 Sven Bernecker, "An Epistemic Defense of News Abstinence", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 286-309

143 Thomas Grundmann, "Facing Epistemic Authorities Where Democratic Ideals and Critical Thinking Mismatch", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 143-155

wijzen van levensinrichting, met name op religieuze of levensbeschouwelijke grondslag, ook sterk de neiging hadden om langs elkaar heen te leven. Zolang dit niet leidt tot al te grote spanningen moeten we dit nu eenmaal accepteren. Het probleem schuilt er juist in dat mensen op welhaast tribale wijze 'de ander' proberen te overtuigen van het eigen gelijk.¹⁴⁴

Bernecker's pleidooi voor nieuwsonthouding sluit goed aan bij het reliabilisme dat eerder in de tekst werd toegelicht. Als een overtuiging alleen gerechtvaardigd is wanneer ze op betrouwbare wijze is verworven of in stand wordt gehouden en als het kenmerk van een door desinformatie geïnfecteerd informatiemilieu is dat zij betrouwbaarheid ontberen met betrekking tot de verwerving (instandhouding) van overtuigingen en/of met betrekking tot het gronden van relevant bewijs, dan kan men meer epistemische rechtvaardiging verkrijgen door nieuwsconsumptie grotendeels of geheel af te zweren.

Bernecker onderbouwt zijn nieuwsonthouding als volgt:¹⁴⁵

Ten eerste, stel dat desinformatie wijdverspreid is, waarbij ik aanneem dat het een zeldzaam fenomeen is.

Ten tweede, stel dat het moeilijk is om waar van onwaar nieuws te onderscheiden en dat ik het nieuws wil mijden om irrelevante overtuigingen te voorkomen. Als men echter aanneemt dat het nieuws betrouwbaar is, dan is dit een irrationele reden om het nieuws te vermijden. Derhalve moet er een andere reden zijn om het nieuws te mijden op grond van het reliabilisme. Als epistemische juistheid wordt geïnterpreteerd als het streven naar ware overtuiging en het vermijden van onware overtuigingen, komen we uit bij reliabilisme. Idealiter zouden we onze overtuigingen zo moeten vormen dat we de ware maximaliseren en de onware zoveel mogelijk voorkomen. Volgens deze overtuiging zou een subject geen aandacht moeten besteden aan het nieuws als dat leidt tot het verkrijgen van meer onware overtuigingen dan ware of vooral leidt tot het verkrijgen van ware maar irrelevante overtuigingen. Het nieuws negeren in een desinformatiemilieu is dan rationeel vereist, niet louter rationeel verstandig. Kortom, de overtuiging van een subject dat hij deel uitmaakt van een desinformatiemilieu werkt ondermijnend voor het aannemen van ieder geloof dat middels nieuwsconsumptie tot het subject komt.

144 Van Keulen, *Digitalisering*, 59

145 Sven Bernecker, "An Epistemic Defense of News Abstinence", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 301-303

Tegen het minimaliseren of het geheel onthouden van nieuwsconsumptie zijn minstens twee argumenten in te brengen volgens Bernecker zelf en een derde volgens Baurmann en Cohnitz:

1. Door nieuwsonthouding komen we weinig te weten over onderwerpen die mogelijk van belang zijn. Dit maakt mensen onwetend. Onwetendheid is een mogelijke voorspeller voor gevoeligheid voor desinformatie. Nieuwsonthouding maakt het probleem van desinformatie enkel groter.¹⁴⁶

2. Nieuwsonthouding leidt tot het versterken van het bevestigingsvooordeel, omdat het denken van een subject hierdoor defensief en intern gericht wordt. Overtuigingen raken diepgegroefd in het verstand van een subject omdat deze overtuigingen weinig uitgedaagd worden. Daardoor belandt de nieuwsonthouder in een echokamer buiten informatie om.¹⁴⁷

3. Wat als we het 'evil demon' probleem van Descartes parafraseren en stellen dat het geen kwade genius is, maar een desinformatiemilieu met grote macht en mogelijkheden om mij te misleiden? Informatie, waaronder actualiteiten, zijn zo alom aanwezig dat het lastig lijkt om aan nieuws te ontkomen. Beïnvloeding door desinformatie blijft zodoende een risico volgens Baurmann en Cohnitz.¹⁴⁸

Het minimaliseren of geheel onthouden van nieuwsconsumptie is één manier om desinformatie mogelijk te vermijden. Welke andere mogelijkheden zijn er voor filosofen om met desinformatie om te gaan?

Op individueel niveau stelt Pritchard het volgende voor:¹⁴⁹

Ten eerste, stimuleer waarheid en waarachtigheid als intellectuele deugden.

Ten tweede, stimuleer en neem deel aan publiek debat om denkbeelden aan te scherpen.

146 Sven Bernecker, "An Epistemic Defense of News Abstinence", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 301-303-304

147 Sven Bernecker, "An Epistemic Defense of News Abstinence", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 304-305

148 Michael Baurmann, Daniel Cohnitz, "Trust No One? The (Social) Epistemological Consequences of Belief in Conspiracy Theories", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 352-353

149 Duncan Pritchard, "Good News, Bad News, Fake News", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 58-64

Ten derde, maak gerichte keuzes in welke informatie geconsumeerd wordt; tijdelijke onthouding is een optie.

Op structureel niveau worden de volgende voorstellen gedaan:

Ten eerste, stelt Pritchard voor in te zetten op onderwijs om kritische denkvermogens te stimuleren. Leer kinderen vragen stellen, informatie te beoordelen en breng hen respect bij voor gespreksethiek en wetenschapsethiek.¹⁵⁰

Ten tweede, Appelman et al. adviseren om een dimensie toe te voegen aan het denken over desinformatie, in het bijzonder de rechtsfilosofie om zodoende desinformatie beter tegen te kunnen gaan met de wet. Deze dimensie is de potentie tot schade. Aan de hand van een wet zou getoetst kunnen worden of desinformatie wettelijke belangen in gevaar brengt ofwel schendt. Zo'n wet is in praktische zin moeilijk uitvoerbaar omdat het lastig is om vast te stellen in hoeverre woorden tot schade leiden, de veelgehoorde politieke kreet "woorden doen ertoe" ten spijt.¹⁵¹

Ten derde, desinformatie zou, gelet op de financiële motieven die erachter schuilen veel meer beschouwd kunnen worden als hinderlijke reclame of als malware. Het is al mogelijk hier iets aan te doen qua beleid en met virusscanners en pop-upblockers.¹⁵²

12. Punchline

In dit hoofdstuk worden hoofd- en subvragen beantwoord met een conclusie ter afsluiting.

Hoofdvraag:

Hoe kan filosofie personen en/of groepen helpen bij het voorkomen of terugdringen van de negatieve gevolgen van desinformatie?

Filosofie en filosofen zijn vooral op individueel maar ook structureel niveau in staat tot interventies om de invloed van desinformatie te verminderen. Samengevat betekent dit dat intellectuele deugden, publiek debat en onderwijs gestimuleerd moeten worden en een individu zo nu en dan of langdurig het consumeren van media zou moeten verminderen of

150 Duncan Pritchard, "Good News, Bad News, Fake News", in *The Epistemology of Fake News* ed. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 64-65

151 "Truth, intention and harm: Conceptual challenges for disinformation-targeted governance", *Internet Policy Review*, laatste herziening op mei 16, 2022, <https://policyreview.info/articles/news/truth-intention-and-harm-conceptual-challenges-disinformation-targeted-governance/1668>

152 Chris Sutcliffe, "Disinformation is a business': media execs explore how to demonetize falsehoods", *The Drum*, meest recent herzien op oktober 1, 2021, <https://www.thedrum.com/news/2021/10/01/disinformation-business-media-execs-explore-how-demonetize-falsehoods>

geheel onthouden. Dit zou ertoe moeten leiden dat de epistemische waarde van het gehele informatiemilieu toeneemt en er een beter systemisch begrip van de werkelijkheid ontstaat bij een groter aantal mensen.

Subvragen:

1. Is desinformatie een maatschappelijk probleem?

Desinformatie is een maatschappelijk probleem waar in Nederland het geheel van het Haags-Hilversumse politiek-mediacomplex mede debet aan is. Niet alleen qua beeldvorming, maar ook door het maken van wetten en regels die voor de gehele maatschappij gelden. Dit leidt ertoe dat desinformatie invloed kan hebben op alle vormen van sociale en maatschappelijke interactie. Door diverse ogenschijnlijk in elkaar wevende maatschappelijke crises neemt het vertrouwen in instituties als politiek en media af wat ertoe leidt dat grotere aantallen mensen dan voorheen toevlucht zoeken in alternatieve informatiegaring. Het is niet zo dichotoom dat reguliere media ten alle tijden kwaliteit leveren en alternatieve (nieuws)informatie per definitie een mindere epistemische waarde heeft. Echter, reguliere nieuwsmedia commiteren zich aan geldende journalistieke richtlijnen en procedures waardoor er meer garantie lijkt te zijn op epistemisch waardevolle journalistiek.

2. Op welke manier kunnen filosofen de toename van waarheidsrelativisme voorkomen en tegengaan?

Filosofen zijn erop toegerust om de waarde van het universeel geldende ware uit te leggen, evenals rechtvaardiging van kennis. Door scherp af te bakenen wat waar, onwaar, waarachtig, onwaarachtig en waargelijkend is wordt waarheidsrelativisme tegengegaan en idealiter voorkomen.

3. Is desinformatie ten alle tijden onwaar? Of zijn er contexten, situaties en/of gebeurtenissen waarin desinformatie waar is?

Desinformatie kan waar zijn. Dat heeft drie redenen:

Ten eerste mogelijk door een discrepantie in talige representatie en inhoudelijke proposities.

Ten tweede door bestaan van palteren: het fragmentarisch gebruik van ware uitspraken welke misleiden.

Ten derde door de nabootsende werking van desinformatie waarvoor het begrip waargelikkend is bedacht.

4. Creëert desinformatie een infodemie door het besmetten van een informatiemilieu?

Desinformatie blijkt op een manier te verspreiden die veel gelijkenissen toont met de verspreiding van een virus. Een van de verspreidingsmechanismen heet nota bene complexe besmetting: de neiging van mensen om informatie welke herhaald wordt voor waar aan te nemen. Omdat desinformatie zo wijdverspreid kan zijn is er inderdaad sprake zijn van een infodemie: een ziekmakende toestand van het informatiemilieu die tot een verstoring, verwarring en/of onbegrip van onze ervaring van de feitelijke toestand van de wereld.

5. Kan er een epistemisch relevant onderscheid gemaakt worden tussen desinformatie, misinformatie en nepnieuws?

Nee, dat onderscheid is niet relevant omdat het drie controversiële termen zijn, waarvan critici menen dat het geconstrueerde termen zijn. Zoals bij het antwoord op subvraag 4 duidelijk werd, staat het informatiemilieu centraal. Een infodemie ontstaat (mede) door alle mogelijke en denkbare vormen van onware, inaccurate en/of misleidende informatie. Of dit desinformatie, misinformatie, nepnieuws of een andere verschijningsvorm heeft is derhalve irrelevant.

Concluderend is het aan filosofen om een epistemische en ethische gids te zijn in de informatiesamenleving. Filosofen kunnen individuen en groepen mensen iets leren over intellectuele deugd in de zoektocht naar waarheid en hen iets leren over hoe men op betrouwbare wijze tot kennis komt. Op structureel niveau kunnen filosofen bijdragen aan verantwoorde beleidsvorming aangaande desinformatie waarin oog is voor burgerrechten maar tegelijkertijd mogelijkheden worden toegepast om desinformatie te beperken. Een risico schuilt in overheden die al dan niet samen met grote technologiebedrijven bepalen wat waar is en wat niet. Daarmee wordt desinformatiebeleid opgelegd aan de samenleving in plaats van dat de samenleving de kans krijgt om te mediëren en in onderling discours te bepalen wat de grenzen zijn van een goed gesprek en goede informatieoverdracht. Hierin heeft een filosoof een rol.

Bibliografie

“Aanbieding Generiek actieplan informatiehuishouding”. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Laatste herziening op april 6, 2021. <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/kamerstukken/2021/04/06/aanbiedingsbrief-bij-generiek-actieplan-informatiehuishouding-open-op-orde/kamerbrief-aanbieding-generiek-actieplan-informatiehuishouding.pdf>.

“A brief history of fake news”. Bitesize. *BBC*. Juni 19, 2022. <https://www.bbc.co.uk/bitesize/articles/zwcgn9q>.

“A Brief History of Fake News”. CITS. Geraadpleegd op juni 20, 2022. <https://www.cits.ucsb.edu/fake-news/brief-history>.

“Ah, there’s joy in Mudville’s precincts”, *The Washington Times*, geraadpleegd op juli 28, 2022, <https://www.washingtontimes.com/news/2007/jan/23/20070123-121624-9376r/>

“Archivering sms-berichten op ministerie van Rutte verloopt moeizaam”. *Nu.nl*. Laatste herziening op mei 22, 2022. <https://www.nu.nl/binnenland/6201868/archivering-sms-berichten-op-ministerie-van-rutte-verloopt-moeizaam.html>.

"Artikel 68: Inlichtingenplicht ministers, staatssecretarissen, interpellatie". De Nederlandse Grondwet. Geraadpleegd 19 juni, 2022. https://www.denederlandsegrondwet.nl/id/vkja-j9cxlezj/artikel_68_inlichtingenplicht_ministers.

Austin, John Langshaw. *How to do things with words*. Cambridge: Harvard University Press, 1975.

Beek van, Bas, Schohaus, Birte. “Overheidsexcuus voor trage openbaarmaking van informatie blijkt smoesje”. *Follow The Money*. Meest recent herzien op januari 28, 2022. <https://www.ftm.nl/artikelen/overheidsexcuus-over-trage-openbaarmaking-van-informatie-blijkt-smoesje>.

Berkhout, Karel, Rosenberg, Esther. “Alle alarmbellen gingen af, maar waarom greep dan niemand in bij Defensie?”. *NRC Handelsblad*. Laatste herziening november 1, 2022. <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/11/01/waarom-greep-niemand-in-bij-defensie-a4063866>.

Berkhout, Karel, Rosenberg, Esther. “Hoe defensie de eigen bevolking in de gaten houdt”. *NRC Handelsblad*. Laatste herziening november 15, 2020. <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/11/15/hoe-het-leger-zijn-eigen-bevolking-in-de-gaten-houdt-a4020169>.

“Berlo’s SMCR model of communication”. *Communication Theory*. Laatst geraadpleegd op juni 25, 2022. <https://www.communicationtheory.org/berlos-smcr-model-of-communication/>.

Bernecker, Sven, Flowerree, Amy K., Grundmann, Thomas ed. *The Epistemology of Fake News*. Oxford: Oxford University Press, 2021.

Bell, Jacob. “Protagoras & Relativism”. *Classical Wisdom*. Geraadpleegd op juli 25, 2022. <https://classicalwisdom.com/philosophy/pre-socratics/protogoras-relativism/>.

Brennecke, Swantje, Lauf, Edmund. Commissariaat van de Media. *Digital News Report 2021 Nederland*. Hoofdstuk 5 Vertrouwen in het nieuws. <https://www.mediamonitor.nl/nieuws/digital-news-report-nederland-2021-covid-19-zorgt-voor-toename-nieuwsgebruik-interesse-en-vertrouwen/>.

Boudry, Maarten. “Why relativism is the worst idea ever”. *Blog of the APA*. Meest recent herzien op juli 29, 2021. <https://blog.apaonline.org/2021/07/29/why-relativism-is-the-worst-idea-ever/>.

“Campagne tegen nepnieuws: ‘Blijf kritisch en nieuwsgierig’”. *NOS*. Maart 11, 2019. <https://nos.nl/artikel/2275503-campagne-tegen-nepnieuws-blijf-kritisch-en-nieuwsgierig>.

Chatterton Williams, Thomas. “The French Origins of ‘You Will Not Replace Us’”, *The New Yorker*. Laatste herziening op november 27, 2017. <https://www.newyorker.com/magazine/2017/12/04/the-french-origins-of-you-will-not-replace-us>.

“Coherentist Theories of Epistemic Justification”. Stanford Encyclopedia of Philosophy
Laatste herziening op maart 9, 2021. <https://plato.stanford.edu/entries/justep-coherence/>.

"Complotdenkers moeten 2 ton schadevergoeding betalen aan gemeente". *RTL Nieuws*.
Mei 18, 2022. <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5309549/bodegraven-reeuwijk-complotdenkers-red-pill-journal>.

“Communication Theory: Definition, Framework and Theories”. Marketing91. Meest recent
herzien op oktober 21, 2022. <https://www.marketing91.com/communication-theory/>.

"De Correspondent maakt deepfakevideo met Mark Rutte over klimaatcrisis". *Nu.nl*.
Oktober 28, 2021. <https://www.nu.nl/media/6164647/de-correspondent-maakt-deepfake-video-met-mark-rutte-over-klimaatcrisis.html>.

de Kluis, Eric. "Desinformatie: houd je bij de feiten", Binnenlands Bestuur. Meest recent
herzien op februari 9, 2022. <https://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/desinformatie-niet-ontkennen-maar-met-de-juiste-feiten-komen>.

Dennis, A.R., Moravec, P.L., Minas, R.A. “Fake news on social media: People believe what
they want to believe when it makes no sense at all.” *MIS Quarterly* 43(4) (2019): 1343–
1360.

“Designing Organizations for an Information-rich World”. The John Hopkins Press. Geraad-
pleegd op juni 28, 2022. <https://web.archive.org/web/20201006235931/https://digitalcollections.library.cmu.edu/awweb/awarchive?type=file&item=33748>.

"Desinformatie". Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid. Geraadpleegd
op mei 30, 2022. <https://www.nctv.nl/onderwerpen/desinformatie>.

“Desinformatie bestaat niet”. Ethiek en Farma. Laatste herziening op juni 19, 2022. <https://ethiekenfarma.nl/marc-jacobs-desinformatie-bestaat-niet/>.

"Desinformatie en nepnieuws". Rijksoverheid. Geraadpleegd op mei 25, 2022. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws>.

“Desinformatie niet bestrijden met censuur”. Nederlandse Vereniging van Journalisten. Laatste herziening op woensdag 2 maart, 2022. <https://www.nvj.nl/nieuws/desinformatie-niet-bestrijden-censuur>.

"Disinformation campaigns are murky blends of truth, lies and sincere beliefs – lessons from the pandemic". The Conversation. Laatste herziening op juli 23, 2020. <https://theconversation.com/disinformation-campaigns-are-murky-blends-of-truth-lies-and-sincere-beliefs-lessons-from-the-pandemic-140677>.

“Early use of the word disinformation”. *Medicine Lodge Cresset*. Februari 17, 1887. <https://www.newspapers.com/clip/7726932/early-use-of-the-word-disinformation/>.

Eligon, John. “The El Paso Screed, and the Racist Doctrine Behind It”. *The New York Times*. Laatste herziening augustus 7, 2019. <https://www.nytimes.com/2019/08/07/us/el-paso-shooting-racism.html>.

"Falende rijksoverheid haalt bezem door informatiehuishouding". Od Overheidsdocumentatie. Laatste herziening op maart 24, 2021. <https://od-online.nl/artikel/falende-rijksoverheid-haalt-bezem-door-informatiehuishouding>.

Fallis, Don. “A Conceptual Analysis of Disinformation”, 2009. <https://www.ideals.illinois.edu/items/15210>.

Floridi, Luciano. “Network Ethics: Information and Business Ethics in a Networked Society”. *Journal of Business Ethics* 90 (2009): 651.

“Foundationalist Theories of Epistemic Justification”. The Classical Analysis of Noninferential Justification, Stanford Encyclopedia of Philosophy. Laatste herziening op oktober 24, 2016. <https://plato.stanford.edu/entries/justep-foundational/>.

"Gebrek aan informatie en geen herinneringen: hoe de 'Rutte-doctrine' tot politieke problemen leidt". EenVandaag. Laatste herziening op januari 15, 2021.

<https://eenvandaag.avrotros.nl/item/gebrek-aan-informatie-en-geen-herinneringen-hoe-de-rutte-doctrine-tot-politieke-problemen-leidt/>.

“Geen 28 maar 161 dagen voor beantwoording Wob-verzoek”. Open State Foundation. Laatste herziening januari 28, 2022. <https://openstate.eu/nl/2022/01/geen-28-maar-161-dagen-voor-beantwoording-wob-verzoek/>.

"Handreiking desinformatie: meerdere opties om er verantwoord mee om te gaan". Rijksoverheid. Laatste herziening op februari 2, 2022. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws/nieuws/2022/02/09/handreiking-desinformatie-meerdere-opties-om-er-verantwoord-mee-om-te-gaan>.

Hendrickx, Frank, Verwiel, Erik. “Kamer en experts twijfelen aan uitleg premier Rutte over wissen sms-verkeer”. *De Volkskrant*. Laatste herziening op mei 18, 2022. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/kamer-en-experts-twijfelen-aan-uitleg-premier-rutte-over-wissen-sms-verkeer~b0aa4401/>.

Heim, Joe, McAuley, James. “New Zealand Attacks offer the latest evidence of a web of supremacist extremism”. *The Washington Post*. Laatste herziening op maart 15, 2019. https://www.washingtonpost.com/world/europe/new-zealand-suspect-inspired-by-far-right-french-intellectual-who-feared-nonwhite-immigration/2019/03/15/8c39fa4-6201-4a8d-99c6-aa42db53d6d3_story.html.

“How is Fake News Spread? Bots, People like You, Trolls, and Microtargeting”. CITS. Geradpleegd op juli 25, 2022. <https://www.cits.ucsb.edu/fake-news/spread>.

“How many bots are on Twitter? The question is difficult to answer and misses the point.”. The Conversation. Meest recent herzien op mei 23, 2022. <https://theconversation.com/how-many-bots-are-on-twitter-the-question-is-difficult-to-answer-and-misses-the-point-183425>.

“How Teens In The Balkans Are Duping Trump Supporters With Fake News”. BuzzFeedNews. Meest recent herzien op november 4, 2016. <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/how-macedonia-became-a-global-hub-for-pro-trump-misinfo>.

“Information Overload Helps Fake News Spread, and Social Media Knows It”. Scientific American. Laatste herziening op december 1, 2020.

<https://www.scientificamerican.com/article/information-overload-helps-fake-news-spread-and-social-media-knows-it/>.

Ingram, Mathew. “Researchers say fears about ‘fake news’ are exaggerated”. Columbia Journalism Review. Meest recent herzien op februari 7, 2019. https://www.cjr.org/the_media_today/researchers-fake-news-exaggerated.php.

Ireton, Cheryl. Posetti, Julie. ‘*Journalism, ‘Fake News’ & Disinformation*’. 44-55, published in 2018 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Paris, France. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265552>.

Ivir. *Het juridisch kader voor de verspreiding van desinformatie via internetdiensten en de regulering van politieke advertenties*. Amsterdam: december 2019. Universiteit van Amsterdam, 11.

https://www.ivir.nl/publicaties/download/Rapport_desinformatie_december2019.pdf.

“Kabinet zet in op transparantie in strategie tegen desinformatie”. Rijksoverheid. Laatste herziening op oktober 18, 2019. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws/nieuws/2019/10/18/kabinet-zet-in-op-transparantie-in-strategie-tegen-desinformatie>.

"Kamer uit zorgen over 'omvolgings-uitzending' ON: 'Levensgevaarlijk'". NOS. Laatste herziening op mei 19, 2022. <https://nos.nl/artikel/2429432-kamer-uit-zorgen-over-omvolgings-uitzending-on-levensgevaarlijk>.

“Kamer wil actie tegen Ongehoord Nederland om omvolkingstheorieën”, *Trouw*, Laatste herziening mei 19, 2022. <https://www.trouw.nl/politiek/kamer-wil-actie-tegen-ongehoord-nederland-om-omvolkingstheorieen~b4f9f600/>.

“Kerstlied van Rutte en De Jonge gaat viral: 'Goed gedaan, maar ook waarschuwing'”. *RTL Nieuws*. Laatste herziening op december 17, 2021. <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/>

[nederland/artikel/5275039/deepfake-video-kerst-mark-rutte-hugo-de-jonge-van-dissel-gommers.](https://www.nrc.nl/nieuws/2022/06/15/bij-ministeries-en-gemeenten-heerst-een-cultuur-van-achterhouden-a4133614)

Keulen van, Ira, Korthagen, Iris, Diederer, Paul en Boheemen van, Pieter. *Digitalisering van het nieuws: Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*. Den Haag: Rathenau Instituut, 2018. <https://www.rathenau.nl/nl/digitale-samenleving/digitalisering-van-het-nieuws>.

Kouwenhoven, Andreas, Kuiper, Martin. “Oud-privacyfunctionaris: bij de overheid heerst een cultuur van achterhouden”. *NRC Handelsblad*. Meest recent herzien op juni 15, 2022. <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/06/15/bij-ministeries-en-gemeenten-heerst-een-cultuur-van-achterhouden-a4133614>.

Kuiper, Rik. “Complotdenkers veroordeeld tot 2 ton schadevergoeding voor verspreiden verhalen over pedonetwerk”. *De Volkskrant*. Laatste herziening op mei 18, 2022. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/complotdenkers-veroordeeld-tot-2-ton-schadevergoeding-voor-verspreiden-verhalen-over-pedonetwerk~b0135f83/>.

Lodge, Milton, Taber, Charles S. *The Rationalizing Voter*. New York: Cambridge University Press, 2013.

Mansky, Jackie. “The Age-Old Problem of Fake News”. *Smithsonian Magazine*. Mei 7, 2018. <https://www.smithsonianmag.com/history/age-old-problem-fake-news-180968945/>.

“Maatschappelijke onrust en desinformatie”. VNG. Geraadpleegd op mei 30, 2022. <https://vng.nl/rubrieken/onderwerpen/maatschappelijke-onrust-en-desinformatie>.

McPherson, Miller, Smith-Lovin, Lynn, M. Cook, James. “Birds of a Feather: Homophily in Social Networks”. *Annual Reviews of Sociology* 27.

“Minister Ollongren neemt maatregelen tegen desinformatie richting Tweede Kamerverkiezingen”. Rijksoverheid. Laatste herziening op november 16, 2022. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws/nieuws/2020/11/16/minister-ollongren-neemt-maatregelen-tegen-desinformatie-richting-tweede-kamer-verkiezingen>.

“NPO-Ombudsman onderzoekt Ongehoord Nederland na klachten”. NOS. Laatste herziening op maart 1, 2022. <https://nos.nl/artikel/2419393-npo-ombudsman-onderzoekt-ongehoord-nederland-na-klachten>.

NPO Radio 1. Spraakmakers KRO-NCRV. Oktober 28, 2021. <https://www.nporadio1.nl/nieuws/cultuur-media/abbb3639-8803-4b05-9f7b-b0e8c5f3a302/deepfake-van-rutte-is-een-wanhoopspoging-droom-mee-met-een-premier-die-leiding-neemt>.

“Niemand moet de wetenschap zonder meer vertrouwen”. Erasmus Magazine. Laatste herziening op juni 21, 2022. <https://www.erasmusmagazine.nl/2022/06/21/niemand-moet-de-wetenschap-zonder-meer-vertrouwen/>.

"Omvolking op de NPO, het zat eraan te komen". *NRC Handelsblad*. Mei 29, 2022. <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/05/29/omvolking-op-de-npo-het-zat-eraan-te-komen-a4129423>.

“Opinie: Als geen ander weet Rutte te goochelen met woorden”. *De Volkskrant*. Laatste herziening op januari 22, 2021. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-als-geen-ander-weet-rutte-te-goochelen-met-woorden~b37763e9/>.

Ongehoord Nederland TV. “Europa wordt Eurabia door omvolking - Ongehoord Nieuws”. YouTube-video. Mei 10, 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=M7PYXLh13Z0>.

Onishi, Norimitsu. “The Man Behind a Toxic Slogan Promoting White Supremacy”. *The New York Times*. Laatste herziening op september 20, 2019. <https://www.nytimes.com/2019/09/20/world/europe/renaud-camus-great-replacement.html>.

“On Language, Only the Factoids”, *The New York Times Magazine*, geraadpleegd op juli 28, 2022, <https://www.nytimes.com/1993/12/05/magazine/on-language-only-the-factoids.html>

“Palter (v.)”. Online Etymology Dictionary. Geraadpleegd op 4 juli, 2022. https://www.etymonline.com/word/palter#etymonline_v_35681.

“Performing disinformation: a muddled history and its consequences”. Media@LSE. Laatste herziening oktober 8, 2021. <https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2021/10/08/performing-disinformation-a-muddled-history-and-its-consequences/>.

Persson, Michael. “Twijfel is een wapen geworden om verdeeldheid te zaaien”. De Volkskrant. Laatste herziening op mei 20, 2022. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/twijfel-is-een-wapen-geworden-om-verdeeldheid-te-zaaien~b1669825/>.

Pescetelli, N., Barkoczi, D., Cebrian, M., “Bots influence opinion dynamics without direct human-bot interaction: the mediating role of recommender systems”. *Applied Network Science* 7.

Plato. *Politeia*. Vertaling Gerard Koolschijn. Amsterdam: Athenaeum, 2016.

Rabb, Nicholas, Cowen, Lenore, Ruiter de, Jan P., Scheutz, Matthias. “Cognitive cascades: How to model (and potentially counter) the spread of fake news”. *PLoS One* 17(1) (2021): 1-3.

“Reliabilist Epistemology”, The Basic Components: The Reliability of Mental Processes in Determining True vs. False Beliefs. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Laatste herziening op mei 21, 2022. <https://plato.stanford.edu/entries/reliabilism/>.

Regt de, Koen, Strijker, Roland. “Ministeries overtreden op grote schaal eigen regels bij vrijgeven documenten”. Laatste herziening op januari 16, 2022. <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/5208668/wob-transparantie-kabinet-ministerie-toeslagenaffaire-documenten-informatie>.

“Rijksoverheid handelt Wob-verzoeken steeds trager af”. Radar AVROTROS. Laatste herziening januari 28, 2022. <https://radar.avrotros.nl/nieuws/item/rijksoverheid-handelt-wob-verzoeken-steeds-trager-af/>.

Rose, Jennifer. “To Believe or Not to Believe: an Epistemic Exploration of Fake News, Truth, and the Limits of Knowing.”. *Postdigit Science and Education* 2 (2020): 211-212.

“Russian misinformation seeks to confound, not convince”. Scientific American. Laatste herziening op maart 28, 2022. <https://www.scientificamerican.com/article/russian-misinformation-seeks-to-confound-not-convince/>.

Salvi, Carola, Iannello, Paola, Cancer, Alice, McClay, Mason, Rago, Sabrina, Dunsmoor, Joseph E., Antonietti, Alessandro. “Going Viral: How Fear, Socio-Cognitive Polarization and Problem-Solving Influence Fake News Detection and Proliferation During COVID-19 Pandemic.”. *Frontiers in Communication* (2021): 1-2.

“Sean Spicer: We can disagree with the facts”. BBC News. Meest recent herzien op januari 23, 2017. <https://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-38724047>.

Shafak, Elif. “To understand the far right, look to their bookshelves”. *The Guardian*. Laatste herziening op april 1, 2019. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/apr/01/far-right-bookshelves-jordan-peterson-thilo-sarrazin>.

Shirish, Anuragini, Srivastava, Shirish C., Chandra, Shalini, “Impact of mobile connectivity and freedom on fake news propensity during the COVID-19 pandemic: a cross-country empirical examination”. *European Journal of Information Systems* (2021): 322-341.

Slager, Seije. “Samenzweringstheorie over ‘omvolking’ wint terrein, met dodelijke gevolgen”. *Trouw*. Laatste herziening mei 16, 2022. <https://www.trouw.nl/buitenland/samenzweringstheorie-over-omvolking-wint-terrein-met-dodelijke-gevolgen~b18111f15/>.

Strauss, Barry. “The long history of disinformation during war”. *The Washington Post*. April 28, 2022. <https://www.washingtonpost.com/outlook/2022/04/28/long-history-misinformation-during-war/>.

Sutcliffe, Chris. “Disinformation is a business’: media execs explore how to demonetize falsehoods”. *The Drum*. Meest recent herzien op oktober 1, 2021. <https://www.thedrum.com/news/2021/10/01/disinformation-business-media-execs-explore-how-demonetize-falsehoods>.

Taylor, Adam. "Before fake news, there was Soviet disinformation". *The Washington Post*. November 26, 2016. <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/11/26/before-fake-news-there-was-soviet-disinformation/>.

"The Fake News Campaign in Ancient Rome That Led to the First Emperor and the Deaths of Anthony and Cleopatra". *The History of Yesterday*. Mei 28, 2021. <https://historyofyesterday.com/the-fake-news-campaign-in-ancient-rome-that-led-to-the-first-emperor-and-the-deaths-of-anthony-and-d130564e1eb9>.

"Thema 5 De basis op orde met informatiehuishouding". Digitale Overheid. Geraadpleegd op juni 10, 2022. <https://www.digitaleoverheid.nl/overzicht-van-alle-onderwerpen/i-strategie-rijk-2021-2025/informatiehuishouding/>.

"The Russian firehose of falsehood propaganda model". RAND Corporation. geraadpleegd op mei 12, 2022. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>.

Törnberg, Petter. "Echo chambers and viral misinformation: Modeling fake news as complex contagion." *PLoS ONE* 13(9) (2018): 3-5.

"Truth, intention and harm: Conceptual challenges for disinformation-targeted governance". Internet Policy Review. Laatste herziening op mei 16, 2022. <https://policyreview.info/articles/news/truth-intention-and-harm-conceptual-challenges-disinformation-targeted-governance/1668>.

"Verantwoording: Hoe onze deepfake klimaattoespraak van Mark Rutte tot stand kwam (en waar die op is gebaseerd)". De Correspondent. Laatste herziening oktober 28, 2021. <https://decorrespondent.nl/12846/verantwoording-hoe-onze-deepfake-klimaattoespraak-van-mark-rutte-tot-stand-kwam-en-waar-die-op-is-gebaseerd/1415744814-4527c8cb>.

"When negativity is the fuel. Bots and political polarization in the COVID-19 debate". Geraadpleegd op juli 25, 2022. <https://www.revistacomunicar.com/html/71/en/71-2022-05.html>.

"Wissen sms'jes door Rutte 'volstrekt verkeerd signaal', maar wat zijn de regels?". NOS. Laatste herziening op mei 18, 2022. <https://nos.nl/artikel/2429354-wissen-sms-jes-door-rutte-volstrekt-verkeerd-signaal-maar-wat-zijn-de-regels>.

W.V. Quine. "Two Dogmas of Empiricism". From a Logical Point of View, 2nd edn. Cambridge: Harvard University Press, 1980: 43